

موانع مشارکت در طرحهای شهری از منظر الگوهای رفتاری شهروندان در محله بلاغی قزوین*

مقدمه: دستاوردهای مورد انتظار از برنامه‌ریزی شهری در ایران، با وجود سابقه طولانی آن، تحقق نیافته و بازتاب رفاهی آن در زندگی شهروندان مشهود نیست؛ حتی جدیدترین روش‌های برنامه‌ریزی شهری که اغلب بر الگوهای مشارکتی نیز مبتنی هستند، پاسخگوی نیاز شهروندان نبوده است. تحقق نیافتن این برنامه‌ها متأثر از عوامل متعددی است که مشارکت‌گریزی ناشی از الگوهای رفتاری شهروندان، از جمله موانع مهم آن تلقی می‌شود. هدف پژوهش، شناسایی موانع اجتماعی-رفتاری عدم استقبال ساکنان شهرها از رویکردهای مشارکتی، با تأکید بر محله تاریخی بلاغی قزوین است. **روش:** پارادایم این پژوهش تفسیرگرایی است؛ این‌گونه از شناخت‌شناسی نیازمند فنون «کیفی» در فرایند پژوهش است تا مفاهیم موردبررسی که عمدتاً ماهیت ذهنی دارند، به نحو مناسب‌تری موردسنجش قرار گیرند؛ لذا تکنیک مورد استفاده در گردآوری داده‌ها از طریق «مصاحبه عمیق» با ۲۰ نفر از ساکنان محله بلاغی قزوین بوده است.

یافته‌ها: این پژوهش منجر به تولید فهرستی شامل حدوداً ۷۰ مانع در مسیر مشارکت در یک دسته‌بندی ۱۴ گانه، برخاسته از الگوهای رفتاری شهروندان با ریشه‌های عمدتاً فرهنگی-تاریخی شده است. همچنین در یک بررسی تطبیقی، مشخص شد که استفاده از الگوی برنامه‌ریزی محله‌ای دارای محور در پروژه محله یاری ایران (میا)، به شرط فراهم کردن زیرساخت‌ها، می‌تواند حدود ۳۵ تا ۴۰ درصد از موانع مشارکت ناشی از الگوهای رفتاری ساکنان محله بلاغی را حذف کند.

بحث: بازنگری و مناسب‌سازی فرایند برنامه‌ریزی مشارکت‌مبنا، از طریق ارتقای شناخت نسبت به وضعیت موجود جامعه شهری ایران و با در نظر داشتن الگوهای رفتاری شهروندان امری ضروری است؛ رفتارهایی که عمدتاً ماهیت واکنشی دارد و در ساختاری پیچیده و آمیخته با سیاست‌های حاکمیت، نیازمند ریشه‌یابی و تدوین الگوهای برنامه‌ریزی مناسب است. تجربه نشان داده است که استفاده از مدل‌های مشارکت‌مبنا به تقلید از جوامع غربی، نمی‌تواند پاسخگوی امر مشارکت در برنامه‌های توسعه شهری ایران باشد.

۱. محمد نیک‌پیما

کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

۲. مجید زارعی

دکتر شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، تهران، ایران
(نویسنده مسئول)

<m.zarei@arc.ikiu.ac.ir>

واژه‌های کلیدی:

الگوهای رفتاری، برنامه‌ریزی محله‌ای، مشارکت شهروندان، موانع مشارکت

تاریخ دریافت: ۹۸/۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۷/۷

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد محمد نیک‌پیما در رشته برنامه‌ریزی شهری است که در بهمن‌ماه ۱۳۹۷ در «دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)» به راهنمایی آقایان دکتر پرویز پیران و دکتر مجید زارعی دفاع شده است.

Barriers to Participation in Urban Plans from the Perspective of Citizens' Behavioral Patterns in Qazvin's Bolaghi Neighborhood

▶ **1- Mohammad Nikpeyma**
M.A. in Urban Planning,
Faculty of Architecture
and urban plannings, Imam
Khomeini International
University, Qazvin, Iran

▶ **2- Majid Zarei**
Ph.D. in urban planning
& design, Faculty of
Architecture and urban
plannings, Imam Khomeini
International University,
Qazvin, Iran (Corresponding
Author)
<m.zarei@arc.ikiu.ac.ir>

Keywords:

Behavioral patterns,
Citizens participation,
Community planning,
Participation obstacles

Received: 2019-4-9

Accepted: 2019-9-29

Abstract

Introduction: Urban planning expected achievements in Iran, despite its long history, have not been satisfactory. Even the most recent urban planning methods, often based on collaborative patterns, have not responded to the needs of citizens. Failure to implement these programs is affected by several factors. Lack of participation due to behavioral patterns of citizens is considered as an important obstacle.

Method: The case study was conducted in a historical neighborhood in Qazvin named Bolaghi. The paradigm of the study is interpretational; this kind of epistemology requires "qualitative" techniques in order to effectively measure the aforementioned barriers. Therefore, the data were collected through "in-depth interviews" with the residents of the Bolaghi neighborhood.

Findings: The study led to the production of a list of about 70 types of barriers to participation in 14 categories, originating from the behavioral patterns of citizens with in a largely cultural-historical context. Also, in a comparative study, it was found that the use of an asset based community development (ABCD) model could eliminate about 35 to 40 percent of citizens' behavioral barriers in participation.

Discussion: The review and alignment of the participatory planning process is essential by improving the understanding of the existing situation in the urban community of Iran and considering the behavior patterns of the citizens. Behaviors that are mostly reactive and in a complex structure combined with governance policies. Therefore, it is important to formulate appropriate planning patterns.

Extended Abstract

Introduction: Urban planning expected achievements in Iran, despite its long history, have not been satisfactory, and they have not been able to materialize the promised welfare. Even the most recent urban planning methods, often based on collaborative patterns, have not responded to the needs of citizens. Failure to implement these programs is affected by several factors. Lack of participation due to behavioral patterns of citizens is considered as an important obstacle. In other words, it is necessary that participatory urban planning be established and developed through the endogenous in Iran. Experience has shown that the use of western patterns in planning that are not designed for this society have failed to meet the needs of the Iranian citizens.

The goal of the present paper is to identify citizens' participation obstacles with emphasis on behavioral patterns. The case study has been done in an old community or quarter in Qazvin named Bolaghi. Simultaneously an urban regeneration project, based on people participation, is being prepared for this community. However, it seems that such a participatory model of regeneration has failed to attract citizen's participation. Sherry Arnstein in 1969 while discussing citizen involvement in planning processes in the United States, described a "ladder of citizen participation" that showed participation ranging from high to low. The ladder is a guide to evaluate who needs power when important decisions are being made. According to that ladder, people's high level of participation will be realized when Citizen Participation turns into citizen power.

In addition to the model posed by Sherry Arnstein, some other theories have been used in this research; one of those theories is Homayoon Katouzian's theory of Iran as a short-term society. Iran has been a society in which change – even important and fundamental change – tended to be a short-lived. This is one of the most important reasons for the lack of participation in the neighborhoods of Iran's cities.

Also, the model used for studying in the neighborhood planning is called "asset based community development" (ABCD) approach; ABCD is a methodology for the sustainable development of communities based on their strengths and potentials. It involves assessing the resources, skills, and experience available in a com-

munity; organizing the community around issues that stimulate its members into action; and then based on residents participation determining what are needed and then taking appropriate action. In that the community's own assets and resources are regarded as the basis upon which development will take place; it empowers the people by encouraging them to utilize what they already possess. Therefore, this approach is fully participatory, and without the presence of the people, there is no possibility of its emergence, and it can be used to assess the status of participation in the study area. This pattern of neighborhood planning in Iran has been adapted by Parviz Piran for the urban community of Iran, named: Iran's participatory community regeneration project (Mahhaleary project), and along with two other theories, it has formed the theoretical framework of the present paper.

Method: Methodology of this research is based on qualitative technique, and it has been carried out through interviews with Bolaghi quarter residents. The chosen neighborhood is a traditional neighborhood of Qazvin, which forms a part of the historic core of the city, where valuable monuments still exist and attract tourists. Of course, in the current situation, the Bolaghi neighborhood has changed, and a significant part of its identity has been lost. Instability, frequent construction, and population migration are among the issues that threaten whatever has been left. For this reason, public awareness targeting those issues can be a step towards encouraging people to participate.

The qualitative research interview seeks to describe the meanings of central themes in the real world life of the subjects. The main task in interviewing is to understand the meaning of what the interviewees say. Generally Interviews are particularly useful for getting the story behind a participant's experiences, and the interviewer can get in-depth information as regards the topic.

Findings: Research conclusions leading to identify a list about 70 obstacles (14 categories) in participation reflecting social life habits of citizens. Besides comparing ABCD as an urban participatory planning process with identified obstacles, show about 40 percent of them will be solved if the proposed planning process is applied. At the end of research, some strategies and policies have been suggested to reduce people participation obstacles. In other words, according to identified barriers, there are some strategies that can reduce some of the existing barriers

and encourage more participation and active presence of people in community development projects.

Solving these problems requires the formulation of long-term plans of a socio-cultural nature so that through a democratic process, it can promote civil society in Iranian cities.

Discussion: The behaviors of citizens are of reactive nature. That is, they are behaving according to the conditions of their society and their position towards the rulers, which does not harm their survival in the urban or local community.

Also, the results of the research show that the existing pattern of participation in the old neighborhoods of Iran cannot be recognized as an appropriate model in the participatory path because in those neighborhoods, the government's proposed model has always been dominant. If one of the residents of the neighborhood did not act in accordance with what is ordered, he/she would be punished by deprivation of some rights.

So, review and alignment of the participatory planning process is essential by improving the understanding of the existing situation in the urban community of Iran and considering the behavior patterns of the citizens. Behaviors that are mostly reactive and embedded in a complex structure. Therefore, it is important to formulate appropriate planning patterns. As experience has shown, the use of participatory models solely based upon western experiences will not be fruitful taking Iranian context into consideration.

Ethical Considerations

Authors' contributions

All authors contributed in producing of the research.

Funding

In this research, all expenses were paid by the authors and there were no sponsors.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

In this article, all rights relating to references are cited and resources are carefully listed.

مقدمه

در مقدمه باید گفت برنامه‌ریزی و به‌طور مشخص برنامه‌ریزی شهری در ایران، تقریباً هم‌زمان با ترویج الگوها و رویکردهای مختلف برنامه‌ریزی در جوامع و کشورهایی که خاستگاه آن شیوه‌های برنامه‌ریزی بوده‌اند، پیشروی کرده و زمینه‌ها و ساختارهای لازم برای تدوین و اجرای برنامه‌های مزبور فراهم شده است. اما با وجود این سابقه طولانی در زمینه ورود برنامه‌ریزی به ایران (با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری که به‌واقع شرط اول همخوان کردن فضا برای ورود سرمایه‌داری بوده است)، مصادف با سالهای نخستین تأسیس سازمان برنامه‌بودجه (۱۳۲۷ شمسی) و حتی پیش‌تر، هم‌زمان با ورود غرب‌گرایی به ایران، دستاوردهای مورد انتظار از این برنامه‌ها تحقق نیافته و بازتاب رفاهی و تسهیل‌کننده آن در ابعاد مختلف زندگی شهروندان مشهود نیست؛ از این‌رو جدیدترین متدهای برنامه‌ریزی که اغلب بر روشهای مشارکتی مبتنی هستند، در جوامع دانشگاهی و حرفه‌ای شهرسازی ایران نیز وارد شده است، اما باز هم نتایج مورد انتظار از حجم انبوه برنامه‌های مذکور مشهود و ملموس نیست.

مسئله تحقق نیافتن اکثر این برنامه‌ها که گاهی پس از انقضای سال افق در نظر گرفته شده برای آنها نیز پیشرفت ناچیزی در اهداف برنامه مشاهده می‌شود، متأثر از عوامل و زمینه‌های متعددی است که هرکدام نقشی مؤثر در عدم موفقیت آنها داشته‌اند؛ مواردی همچون عدم ثبات اقتصادی، رواج مشارکت دودمانی و قبیله‌ای، تغییر رویه‌های سیاسی، نظام اداری آمرانه و از بالا به پایین، انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، جنگ هشت‌ساله، تغییر دائمی نظام مدیریت شهری، عدم تأمین منابع مالی لازم، فقدان زیرساختهای اجتماعی، ویژگیهای نامتوازن ساختار قدرت، حکمروایی نامطلوب شهری و... از مهم‌ترین عوامل محل در فرآیند برنامه‌ریزی شهری محسوب می‌شوند.

اما در کنار موارد اشاره شده و البته بسیاری موارد مشابه دیگر، یکی از عواملی که به نظر می‌رسد اکیدا بر عدم تحقق این برنامه‌ها، خصوصا طرح‌ها و برنامه‌های شهری تأثیر داشته است، مشارکت‌گریزی و فقدان همراهی و حضور فعال ساکنان شهرها در مراتب مختلف فرآیند برنامه‌ریزی است. به عبارت دیگر مردم احساس تعلق لازم را به سکونتگاه خود نداشته و همواره به تأثیر از شرایط تاریخی، اجتماعی و محیطی خود را در مقابل و نه همراه با دستگاه حاکم و به‌طور خاص حاکمیت شهری انگاشته‌اند و چندان تمایلی به مداخله و مشارکت فعال در ترسیم آینده سکونت‌گاه خود ندارند. به نظر می‌رسد دلیل عمده این امر به حساب نیاوردن تاریخی آنان است.

به‌خصوص آنکه با غلبه سیاستها و رویکردهای سرمایه‌داری در جامعه ایران، روحیه خودمحموری و البته نه فردگرایی به شکل غربی در بین ساکنان تماشچی و بی‌حقوق شهرها افزایش یافته و عدم تشکل‌یافتگی تفکر جمعی و زندگی اجتماعی در آنها تشدید شده است. به تأثیر از زمینه‌های تاریخی شکل‌دهنده روحیات و شیوه‌های رفتاری توده شهروندان ایرانی، آنچه مشخصا می‌تواند به‌عنوان یکی از زمینه‌های تحقق نیافتن مشارکت آنان در فرآیند برنامه‌ریزی شهری (حتی در آن دسته از الگوها و نظریه‌های برنامه‌ریزی که اساسا بر مبنای مشارکت شهروندی تدوین شده‌اند) تلقی شود، روحیه نظم‌ناپذیری، برنامه‌ستیزی و نامشارکت‌محموری ایرانیان است که به تأثیر از عوامل مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و تاریخی هرروز بیش از گذشته تشدید شده و امید به تحقق برنامه‌های مشارکت‌محور را هرچه بیشتر تضعیف کرده، بلکه زدوده است. از جمله زمینه‌های تحقق نیافتن انواع مدل‌های برنامه‌ریزی شهری مشارکت‌مبنا در ایران، روحیه نظم‌گریزی و مشارکت‌ستیزی ناشی از به‌حساب نیاوردن تاریخی ساکنان شهرهای ایران است که حس تعلق به مکان و روحیه جمعی لازم برای توسعه آن را ندارند، بنابراین احتمالا یکی از مؤثرترین شیوه‌های انگیزش ذهنی شهروندان و ترغیب صادقانه و واقعی آنان به مشارکت فعال در اداره امور شهر محل سکونتشان، احیای نظام محلات و ترویج الگوهای برنامه‌ریزی محله‌ای است. به عبارت دیگر از بین

رفتن نظام محله‌ای موجب حذف برخی زمینه‌های مشارکت شهروندان در امور مربوط به اداره شهر شده است. همچنین آگاهی نیافتن و فقدان آموزشهای شهروندی و نبود ارتباط دوسویه بین شهروندان و سیستم حکمروایی شهری در طول زمان، اعتماد شهروندان به تأثیر اقداماتشان در اداره شهر را اکیدا مخدوش کرده است و به‌عنوان عاملی اثرگذار، آنان را از مقوله مشارکت دور می‌سازد. بنابراین تلقی این موضوع به‌عنوان یک «مسئله» و مانع جدی در مسیر تحقق اهداف این برنامه‌ها می‌تواند گامی مؤثر در مسیر شناخت عمیق موانع و ابعاد آن باشد تا در قدمهای بعدی، راه‌حل و یا مدل‌هایی برای مناسب‌سازی الگوها و نظریه‌های برنامه‌ریزی اتخاذشده در پروژه‌های توسعه شهری مشارکت‌محور ایران شناسایی شده و موردسنجش قرار گیرد. با توجه به مفاهیم کلیدی مطرح در این پژوهش، مواردی همچون مشارکت شهروندی، توسعه، برنامه‌ریزی مشارکت مبنا و... زمینه‌هایی هستند که در ارتباط با آنها تاکنون مطالعات گسترده‌ای انجام شده است؛ از جمله بسیاری از پژوهشهای پرویز پیران در زمینه مفهوم مشارکت، مقوله شهروندی، محله‌مبنایی شهرهای ایرانی، نظریه آبادی، شورایاری محلات، شهردار مدرسه، محله یاری ایران (میا) و بسیاری موارد دیگر به‌عنوان پیشینه در مفاهیم مورد استفاده این پژوهش مطرح و مورد استناد هستند؛ اما اینکه به‌طور مشخص پژوهشی در حوزه برنامه‌ریزی شهری و با محوریت قرار دادن نظریه‌های مشارکت‌محور برنامه‌ریزی که در ایران متداول هستند، موانع مشارکت شهروندان را از منظر روحيات، رفتارشناسی و از بعد روانشناسی اجتماعی شهروندان ایرانی، مورد مطالعه قرار داده باشد تا این مرحله از جستجوها توسط نگارنده مشاهده نشده است.

بر اساس مسئله طرح‌شده، هدف اصلی این تحقیق، ریشه‌یابی و شناسایی موانع اجتماعی - رفتاری عدم استقبال ساکنان شهرهای ایران از رویکردهای مشارکتی در توسعه شهر است که در کنار آن، اهداف زیر نیز مورد مطالعه قرار گرفته‌اند:

- بررسی کلی موفقیت مدل‌های برنامه‌ریزی مشارکت مبنا در پروژه‌های شهری ایران و

تأکید بر لزوم بازنگری آنها

- ارتقای مفهوم مشارکت و تلاش در مسیر تحقق آن از طریق آزمون فرضیه «محله یاری ایران (میا)» به عنوان رویکردی نوین در بازآفرینی محلات شهری

- شناسایی موانع مشارکت مردمی به منظور مناسب‌سازی الگوهای برنامه‌ریزی مشارکت‌مبنا برای ساکنان شهرهای ایران با رویکردها و الگوهای زیستی-رفتاری خاص، با تأکید بر بازآفرینی محله تاریخی بلاغی قزوین

مبانی نظری

مبانی نظری مورد مطالعه در این مقاله، در سه بخش کلی «برنامه‌ریزی شهری»، «مشارکت» و «الگوهای رفتاری ایرانیان» دسته‌بندی شده‌اند؛ نخست مقوله برنامه‌ریزی شهری و سیر تحولات آن، از نخستین سرچشمه‌ها تا اتصال آن به رویکردهای نظری دموکراتیک و مشارکتی مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش دوم به بنیادهای مفهوم مشارکت اشاره شده و در یک بررسی اجمالی مدل‌های «مشارکت واقعی» شهروندان در اداره امور مربوط به سکونتگاه خود، مورد بازشناسی قرار گرفته است. یکی از نظریه‌های ارائه شده در این زمینه که بیشتر بدان پرداخته‌ایم، نردبان مشارکت ارنشتین است که پله‌های مورد نیاز برای صعود به مرحله تحقق مشارکت واقعی شهروندان را نشان می‌دهد. در سومین بخش از مبانی نظری نیز به مقوله خلیقات و روحیات ایرانیان پرداخته شده است؛ هدف از مطالعات این مبحث، زمینه‌یابی و شناخت ریشه‌های نا مشارکتی و برنامه‌ستیزی در بین عمده ایرانیان است. با مقدمه بالا اینک به بیان مبانی نظری مقاله حاضر پرداخته می‌شود.

«پسامدرنیسم، مدرنیته‌ای دیگر است که به مدرنیته با نگاهی نو نظر می‌افکند. پسامدرنیسم سنت نفی‌کننده و انتقادی مدرنیته را در مورد خود مدرنیته به کار می‌گیرد.» (جهانگلو، ۲۰۰۵) اتفاقی که در ارتباط بین الگوهای قدیم و جدید برنامه‌ریزی شهری (قبل و بعد از ۱۹۸۰ میلادی) وجود دارد، ارتباطی از جنس رابطه میان مدرنیته و پست‌مدرنیته است. در

حقیقت الگوهای برنامه‌ریزی مشارکت‌محور رایج بعد از دهه ۸۰ میلادی، محصول نقد الگوهای برنامه‌ریزی سنتی و عقلانی بوده است. (عبدی‌دانشپور، ۲۰۰۸) پسامدرنیسم بنا به خصیلت خود، اصولاً مخالف با کلان روایتها است، لذا مبانی برنامه‌ریزی به‌عنوان نوعی «آمریت عقلانی توسعه‌یافته» موردحمله شدید دیدگاههای ساختار زدایی «ژاک دریدا» و قدرت‌ستیزی «میشل فوکو» و کنش ارتباطی «هابرماس» قرارگرفته است. به نظر برخی از متفکران پسامدرن، هر نوع تصمیم‌گیری برای توسعه جوامع انسانی باید به‌جای پیروی از «عقل ناب» به روند مشارکت، گفتگو و پیشرفت دموکراتیک روی آورد. (مهدی‌زاده، ۲۰۰۸)

بازتاب دیدگاههای پسامدرن در برنامه‌ریزی شهری را می‌توان به‌صورت رویگردانی از تمرکز سازمانهای دولتی و شرکتهای بزرگ، اقبال به نهادهای محلی و مردمی، گرایش به معماری بومی و سنتی، توجه به فضاهای عمومی شهری و ایجاد تنوع در کاربری و سیمای شهری نیز مشاهده کرد. (بحرینی، ۲۰۱۳) جدول شماره (۱) به‌اجمال روند تحول نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری را تا دوران رواج پست‌مدرنیته نشان می‌دهد.

جدول (۱) سیر تحول نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری

ابعاد	دیدگاه اول (۱۹۲۰-۱۹۶۰)	دیدگاه دوم (۱۹۶۰-۱۹۸۰)	دیدگاه سوم (۱۹۸۰ و پس‌از آن)
نوع برنامه‌ریزی	برنامه‌ریزی بخشی کالبدی	برنامه‌ریزی جامع	برنامه‌ریزی مشارکتی
هدف برنامه‌ریزی	اصلاح اجتماعی	هدایت اجتماعی	بسیج اجتماعی
نقش برنامه‌ریز	دانای کل مشاور خردمند	دانای کل طراح سیستم	تسهیلگر آینده‌شناس

منبع: اجلالی، ۲۰۱۲

توسعه اجتماعی مورد انتظار از الگوهای برنامه‌ریزی مشارکتی رایج بعد از سالهای ۱۹۸۰ میلادی، مبتنی بر مشارکت فعال مردمی، اساساً فرآیندی دموکراتیک و از پایین به بالا است که برای مقابله با آثار سوء جهانی‌سازی که به‌واقع ابزاری در خدمت توسعه سرمایه‌داری و گسترش افسارگسیخته سیاستهای آن است، به‌عنوان راهبردی مطرح می‌شود که اساس نظریه‌های نوین برنامه‌ریزی شهری را به لحاظ متدولوژی و ساختار تشکیل می‌دهد. (پیران، ۲۰۰۳)

یکی از مدل‌های برنامه‌ریزی مشارکتی در مقیاس محله که در برنامه محله یاری ایران (میا) نیز مورد تأکید قرار گرفته است «مدل توسعه محله‌ای دارایی‌محور» است؛ این مدل که مخفف آن ABCD^۱ است، بر ظرفیتهای و توانمندیهای ساکنان، صاحبان کسب‌وکار و گروههای مختلف محله تأکید می‌کند و این ظرفیتهای را دارایی محله می‌خواند. یکی از بنیان‌گذاران این مدل، یعنی «جان مک‌نایت»^۲ در کتاب «جامعه بی‌توجه: کامیونیتی و ضدهای آن»^۳ (۱۹۹۵) با خشم از رفتار حرفه‌مندانی یاد می‌کند که باید به مواظبت از طبقه تهی‌دست شهری پردازند. او معتقد است که یکی از اصلی‌ترین مشکلات در جامعه غربی صدمه دیدن سرمایه اجتماعی از طریق حرفه‌ای شدن حمایت در برنامه‌ریزی و نظامهای خدماتی است. محله‌ها و ساکنان آن موجوداتی «نیازمند»، «دارای کمبود» و «در یک‌کلام» مشکلاتی که باید حل شوند، تعریف شده است. نگاه توسعه محله‌ای دارایی‌محور، بر این امر اتکا دارد که جامعه کنونی انسان را به مددجو تبدیل کرده و سرپناه و محله او را نیز فرسوده خطاب کرده است. مدل توسعه محله‌ای دارایی‌محور، دو نگاه ممکن را به‌صورت شماتیک کنار هم قرار داده و هدف را جایگزین کردن نگاه دارایی و توانمندی و امکانات محله‌محور به‌جای نگاه مشکل، بدبختی محور، فلاکت مبنا و ناتوانی بنیاد، معرفی کرده است. (پیران، ۲۰۱۷) به عبارت بهتر این نوع از برنامه‌ریزی نگاه به نیمه پُر لیوان دارد.

1. Asset Based Community Development

2. John L. McKnight

3. The Careless Society: Community And Its Counterfeits

طبق تعریف برنامه جهانی غذا (WFP) «مشارکت به نحو بالقوه، با قدرت بخشیدن به صدای آسیب‌پذیرترین گروهها، بیشترین امکان موفقیت را دارد. مشارکت دیدگاهی مردم‌مرکز است؛ بدین معنا که مردم به صورت گروهی و جمعی عهده‌دار همه‌چیزند. مشارکت درگیرکننده زنان و مردان است و اجازه می‌دهد تا از طریق فرایندهای مقتدر شدن، همگان درگیر مشارکت بر سرنوشت خود اثرگذارند و آن را دگرگون کنند. در نتیجه مشارکت در کنار قدرتمند شدن مردم و صدای خود را به گوش همگان رسانیدن، دانش و معرفت، مهارتها و در نتیجه خوداتکایی را افزایش می‌دهد.» (اسپیرمن، ۲۰۰۰)

برخی از اصول و کارکردهای مشارکت را می‌توان به صورت زیر برشمرد:

۱. مشارکت دسترسی به اطلاعات مفید، به‌ویژه اطلاعاتی که تنها در سینه ساکنان نهفته و ناشی از تجربه زندگی آنان در مکانی معین و خاص است را تسهیل می‌کند.
۲. مشارکت امکان یادگیری دوسویه افراد از یکدیگر یا متولیان دولتی، خصوصی و عمومی را فراهم می‌آورد.
۳. مشارکت امکان تمرکز بر حقایق، داده‌های مستند و اطلاعات پژوهشی را ممکن می‌سازد و لذا تصمیمات را بر واقعیت بیرونی منطبق‌تر می‌سازد.
۴. راهبردهای کلیدی از دل آن بیرون می‌آید.
۵. با وقوع مشارکت اولیه، مشارکت گسترده‌تر شده و تکثیر مشارکت و سرایت آن به سایر حیطه‌ها ممکن می‌شود.
۶. مشارکت به علت دوسویه بودن و برابری دخیلان، گفتگوی بی‌پرده با کمترین سیاست‌بازی را ممکن می‌کند.
۷. مشارکت اجازه می‌دهد تا واکنش تسهیلگران (دولت‌ها، مردم‌ها، خصوصاً، عموم‌ها) به داده‌های محلی رصد شود و مشخص شود که آیا واقعا دخیلان اصلی (ساکنان) در فرایند توسعه نقش داشته‌اند؟ لذا شفافیت را نهادینه می‌کند.

۸. امکان رسیدن به اجماع را به شدت افزایش می دهد.
۹. تعهداتی برای ادامه مشارکت در سایر پروژهها را فراهم آورده و عملاً مشارکت را به حق مردم بدل می کند.
۱۰. مردم محلی را مقتدر کرده، نگاه تاریخی آقا-نوکری بین مردم و حکومت را به تاریخ می سپارد. (پیران، ۲۰۱۷)

شری ارنشتین^۱ مشارکت را محدود به آن دسته از فعالیتهای جمعی یا کنشهای گروهی می داند که با میزانی از اقتدار، نظارت، هدایت و کنترل مشارکت کنندگان همراه است. مشارکت اسم رمز آینده ایران است. پیش شرط مشارکت نیز پذیرش حقوق انسانی و اجتماعی کسانی است که شهروندان ایران هستند. در واقع «پایداری» و «شهروندمداری» راهبردهای مادر و بدون جایگزین جامعه ایران و شهر ایرانی است. تصویر زیر نردبان مشارکت شری ارنشتین را نشان می دهد.

تصویر ۱- نردبان مشارکت شری ارنشتین (منبع: آموزه‌های بازآفرینی شهری پایدار؛ پرویز پیران)

1 - Sherry Phyllis Arnstein- Ladder of Citizen Participation' (1969)

یکی از ریشه‌های عدم تطابق چارچوبهای علمی برنامه‌ریزی شهری با ساختار جامعه ایرانی را می‌توان غفلت از «بعد فرهنگی» در تدوین برنامه‌های توسعه برای آن دانست. چنانچه علی میرسپاسی نیز در کتاب تأملی در مدرنیته ایرانی به همین مضمون اشاره کرده است: «به اعتقاد من، آشفتگی فکری‌ای که معمولاً از آن به علم‌گرایی تعبیر می‌شود، موجب جدی نگرفتن نقش فرهنگ در تحولات اجتماعی می‌شود.» (میرسپاسی، ۲۰۰۸) لذا بیشتر از آنکه الگوهای برنامه‌ریزی مشارکتی و غیربومی پیاده شده در پروژه‌های شهری، به توسعه شهرهای ایران کمک کند، به‌نوعی تشتت منجر شده است.

از سوی دیگر ایران در طول تاریخ همیشه دارای دولت و جامعه‌ای استبدادی بوده است که در آن، دولت، طبقات اجتماعی، قانون، سیاست و مانند آنها صورتی متفاوت با آنچه در تاریخ اروپا مشاهده شده داشته است. نظام حکومت استبدادی، مبتنی بر انحصار دولتی حق مالکیت و نیز یک اقتدار نظامی و دیوانی شدید (اما نه لزوماً متمرکز) بود که بر اثر آن پدید می‌آمد. حق مالکیت خصوصی اراضی وجود نداشت، بلکه فقط امتیازی بود که دولت به اشخاص و طوایف می‌داد و هر زمان هم که اراده می‌کرد آن را پس می‌گرفت. (کاتوزیان، ۲۰۱۰) در فرایند بررسی ارتباط میان دولت و ملت در ایران مروری بر شرایط اقتصاد سیاسی در طول تاریخ تا سده معاصر نشان می‌دهد که ایرانیان، اعم از روستائیان و شهرنشینان در بسیاری از تصمیمات زندگی خود، آنچه ایده قلبی و نیاز واقعی آنها بوده است را در قالب تصمیم اتخاذ نکرده‌اند و آنچه صورت یافته است، در حقیقت واکنشی به شرایط بیرونی و فشارهای دولت مستبد مرکزی بوده است.

خودکامگی و استبدادی که بر جامعه و شهروند ایرانی در طول تاریخ تحمیل شده، هرگونه فرصت وحدت و یکپارچگی را از آنها دریغ کرده و راههای به‌سوی مشارکت را نیز مسدود نکرده است. برای مثال حکومت رضاشاه برخی شیوه‌های اعمال قدرت خودکامه را به سبک حکام پیشین به کار می‌برد، لیکن برخلاف حکومت‌های قدیم با ایجاد تمرکز در

منابع قدرت، برای نخستین بار مبانی ساخت دولت مطلقه را ایجاد کرد. عنوان ساخت قدرت مطلقه مبین ویژگی‌های یک برهه تاریخی در ایران است، حال آنکه می‌توان استبداد یا دیکتاتوری را به‌عنوان ویژگی عام رژیم‌های قدیم و جدید در ایران به کار برد. (بشیریه، ۲۰۱۳) اساساً یکی از مهم‌ترین زمینه‌های پذیرش استبداد مقولات فرهنگی، عدم یکپارچگی، تعارضات اجتماعی و اختلافات قومی بین شهروندان است؛ مادامی که میان مردم یک سرزمین حس وحدت نداشته باشد و نتوانند در برابر عوامل بیرونی و از جمله در برابر سیاست‌های دستگاه حاکم متحد شوند و در عین وجود اختلافات و سلیقه‌های مختلف، به آزادی بیان، تحمل مخالفان در سیاست و اندیشه، پایان‌بخشی صلح‌آمیز اختلافات و تعادل و تفاهم در همه امور برسند، زمینه برای استبداد و اعمال سیاست‌های خودکامه از طریق دولتهای مقتدر مرکزی فراهم خواهد بود.

از دیگر خُلقیات و رفتارهای بارز ایرانیان درون‌گرایی است. مقولاتی مثل تنهایی (دور بودن از دیگران)، گمنامی (گم‌شدن درون جمعیت) و توداری (جدا شدن روانی از جمع) در حقیقت نتیجه تمایل فردی برای جدا شدن از دیگران است. اما حالت چهارمی نیز وجود دارد که «محرمیت» است؛ محرمیت مربوط به گروهی از افراد است که تمایل دارند دور از دیگران فقط با یکدیگر رابطه داشته باشند. بنابراین یکی از ویژگی‌های بالقوه مهم خلوت با تفاوت در میزان پویایی واحدهای اجتماعی مختلف سروکار دارد. (آلتمن، ۲۰۱۱) همان‌طور که مشاهده می‌شود مفهوم خلوت بیش از آنکه به مشارکت کردن یا در گروه بودن افراد ارتباط پیدا کند، یک مفهوم یا مقوله رفتاری است. برای مثال کسی که تودار است و به لحاظ روانی و ذهنی خود را از جمع جدا می‌کند، حتی اگر در یک جمع حضور یابد، با وجود آنکه به‌عنوان یک عضو از گروه به نظر می‌آید، چون تودار است، نمی‌تواند با اعضا رابطه مناسبی برقرار کند و به همفکری برسد. طبعاً از چنین گروهی نمی‌توان انتظار یک اقدام جمعی مشترک داشت که بتواند به نتیجه‌ای صریح و دارای منفعت برای همگان منجر شود. زیرا افراد در آن تنها

عضویت صوری دارند و آنچه در ذهنشان می‌گذرد از دیگران پنهان است و حتی می‌تواند (که اغلب این‌طور است) با اهداف و اندیشه گروه نیز متفاوت بوده و بلکه در تناقض باشد. این روحیه (به‌نحوی که آبراهامیان نیز در کتاب جامعه‌شناسی سیاسی ایران نقل می‌کند) ایرانیان را به‌سوی انفعال و بی‌تفاوتی سوق داده است. (آبراهامیان، ۱۹۹۷)

بر اساس مندرجات منابع و متون مختلف مرتبط با حوزه پژوهش، بی‌اعتمادی بین مردم و نهادهای متولی ناشی از فساد و بی‌عدالتی نیز از موانع مهم مشارکت‌گریزی در امور مختلف تلقی شده است. فساد در دستگاه‌های اداری ایران، در طول تاریخ وجود داشته و بی‌اعتمادی بین کارفرما و کارمند، یک احساس اکیدا دوسویه بوده است؛ برای مثال ابوالحسن ابتهاج (به‌عنوان یکی از پایه‌گذاران دانش برنامه‌ریزی در ایران) در کتاب خاطرات خود می‌نویسد: «رضاشاه اصولاً معتقد بود که مأمور دولت، هر چه قدر حقوق بگیرد بازهم دزدی خواهد کرد. روایت است که رضاشاه روزی سرزده برای بازدید به ژاندارمری رفته بود. وقتی وارد ژاندارمری می‌شود رو به همراهان خود کرده و می‌گوید دستهایتان را توی جیبهایتان بگذارید، اینجا مرکز دزدهاست! اما من همیشه اعتقاد داشتم اگر کارمند دولت را سیر نگاه‌دارید دزدی نمی‌کند. من این کار را در بانک ملی و سازمان برنامه امتحان کردم و از آن نتیجه خوبی گرفتم و می‌توانم به‌جرئت بگویم که اکثریت قریب به اتفاق همکارانم با صداقت و امانت کار می‌کردند». (ابتهاج، ۱۹۹۶) اما امروزه رانت و فساد موجود در سیستم‌های مدیریت شهری شکاف و فاصله بین مردم و متولیان را بیش از گذشته افزایش داده است.

مبانی نظری استخراج‌شده در راستای اهداف این پژوهش، در سه بخش کلی «برنامه‌ریزی»، «مشارکت» و «الگوهای رفتاری شهروندان ایرانی» از یکدیگر تفکیک‌شده است. هرکدام از قسمتهای یادشده در مرحله استخراج از منابع و متون، به‌صورت کانالیزه و با در نظر داشتن موضوع پژوهش مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند. پیشروی در مطالعه منابع در سه حوزه اصلی یادشده، به‌مرور نگارندگان را به نظریه‌هایی در هر یک از بخشهای مزبور رسانیده

است که تلفیق و یا برقراری گفت‌وگو علمی بین نظریات استخراج‌شده، می‌تواند «چارچوب نظری» پژوهش را ساختمند کرده و آن را هر چه بیشتر در مرحله شناخت و انجام مطالعات میدانی روی محله بلاغی قزوین، قابل‌استفاده کند. در مرحله تدوین طرح بازآفرینی محله بلاغی، رویکردهای مشارکتی و نظرسنجی مداوم از شهروندان و ساکنان محله جریان داشته است، مقوله اصلی و مورد تمرکز پژوهش پیش رو آن است که این پروژه در مرحله اجرا و پیاده‌سازی همچنان مبتنی بر مشارکت پویای شهروندان خواهد بود و به عبارت دیگر، تحقق آن در گرو مشارکت ساکنان محله است. اما شهروندان محله بلاغی قزوین در مسیر مشارکت در «اجرا» ی این پروژه عمدتاً با چه «موانعی» مواجه هستند؟ مهم‌تر آنکه کدام گروه از این موانع، وابسته به الگوهای رفتاری خود ایشان است؟ موانع مشارکت متعدد و از جنسهای گوناگون و متأثر از دلایل مختلف هستند، اما آن دسته از موانع که زاییده و ناشی از الگوهای رفتاری خود شهروندان است، غالباً از نظرها (نظر خود شهروندانی که مرتکب اعمال و کنشهای مربوطه می‌شوند) پنهان است. زیرا به یک عادت رفتاری و واکنش ناخودآگاه نسبت به امور در زندگی بدل شده و شاید از زاویه دید خودشان، هرگز به‌عنوان یک رویه ناصحیح تلقی نمی‌شود و چه‌بسا مدتها است که آن رفتارها را به‌عنوان واکنشهای منطقی در مواجهه با مسائل از خود بروز می‌دهند. مواردی که بسیاری از آنها خود موانع بزرگی در مسیر تحقق یک مشارکت واقعی، در معنای اصیل آن است. اما در بحث برنامه‌ریزی، پس از بررسی الگوهای برنامه‌ریزی شهری پست‌مدرن، مثل برنامه‌ریزی وکالتی، برنامه‌ریزی راهبردی، برنامه‌ریزی گام‌به‌گام، برنامه‌ریزی محله‌ای و... نظریه‌ای که به‌عنوان یکی از اجزای اصلی شکل‌دهنده چارچوب نظری مقاله حاضر انتخاب‌شده است، نظریه «محله‌یاری ایران (میا)» است که ایده‌پرداز محوری آن پرویز پیران است و تاکنون برخی پروژه‌های توسعه شهری (از جمله پروژه احیا و بازآفرینی شهر تاریخی طوس) بر اساس آن انجام‌شده است؛ اخیراً نیز (تابستان ۱۳۹۶) یک مجموعه ۵ جلدی تحت عنوان کلی: «آموزه‌های بازآفرینی

شهری، پروژه بازآفرینی محله یاری ایران (میا)» به قلم پرویز پیران از سوی شرکت عمران و بهسازی شهری ایران انتشار یافته و در آن این مدل برنامه‌ریزی مشارکتی و مردم‌محور در مقیاس محله، به‌خوبی تشریح شده است.

در زمینه مشارکت، پس از انجام مطالعات در حوزه مفهوم، معیارها و ویژگیهای مشارکت و تحلیل ارتباط آن با دولت و مراکز قدرت محلی، الگویی که به‌عنوان حلقه دوم از چارچوب نظری این پژوهش انتخاب شده است، «نردبان مشارکت» خانم شری ارشتین است. این نردبان در ۸ پله مراتب دستیابی به مشارکت واقعی در جامعه شهری را تشریح کرده و می‌تواند به‌عنوان ابزاری در بازشناسی و ادراک آنچه در قالب مشارکت از شهروندان محله بلاغی مورد انتظار است و آنچه اتفاق می‌افتد، به لحاظ قرابت با مفهوم اصیل مشارکت و سهم شدن شهروندان در اداره محله، مورداستفاده قرار گیرد.

در ارتباط با مفهوم «الگوهای رفتاری شهروندان ایرانی» پس از بررسی نسبتاً مفصل روی منابع و متون مربوطه، مقوله‌ای که به نحو قابل توجهی ذهن را به خود معطوف می‌کند، زمینه‌های موجد این قبیل رفتارها در بین شهروندان است؛ به‌عبارت‌دیگر بیش از آنکه خود رفتار موردنظر باشد، زمینه‌ای که پیدایش و بروز آن را موجب شده است و به‌صورت یک واکنش از سوی شهروند برای همسازی و انطباق با محیط پیرامون رخ می‌دهد، موردتوجه است. بسیاری از رفتارهای مشهود شهروندان، در زمینه‌های مختلف و از جمله در حوزه مشارکت در امور مربوط به سکونتگاه، به‌واقع واکنشهایی هستند که در تقابل با اقدامات و تصمیمات حاکمیت (اعم از مرکزی و محلی)، به‌عنوان شهروندان عمدتاً استبدادزده، آن‌هم در طول تاریخ که واکنشها و رفتارهایی را برای تداوم بقا و البته گاهی در جهت کسب منافع بیشتر بروز می‌دهند. (پیران، ۲۰۰۹) در این بخش نیز نظریات محمدعلی کاتوزیان، از جمله نظریه «ایران جامعه کوتاه‌مدت» (کاتوزیان، ۲۰۱۲) به‌عنوان حلقه سوم و تکمیل‌کننده دیالکتیک بین نظریات سه‌گانه مورداستفاده در مقاله، انتخاب شده است. البته لازم به توضیح

است که انتخاب و معرفی نظرات مربوطه صرفاً برای وضوح و شفافیت بیشتر مسیر و فرایند تحقیق بوده است و بدین معنا نیست که سایر نظریه‌های ارائه شده در مبانی نظری بلااستفاده است، برعکس آنچه در پیچه فکری نگارندگان را در مواجهه با الگوهای مشارکتی شهروندان ساکن در محله بلاغی قزوین گشوده است، تلفیق و ترکیبی از نظریات مزبور است.

تصویر ۲- دیاگرام چارچوب نظری پژوهش (منبع: نگارندگان)

روش

به اعتقاد ماکس وبر دانش از داوری و ارزشها جداست، اما ناخواسته ارزشهای ذهن آدمی موضوع مطالعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند و به همین دلیل دانش عینی وجود ندارد. بر همین اساس پارادایم مسلط در فرایند پژوهش حاضر الگوواره تفسیرگرایی^۱ است؛ از آنجاکه یکی از تفاوت‌های اساسی شناخت‌شناسانه بین علوم انسانی با علوم طبیعی آن است که واقعیتهای اجتماعی و شهری را نمی‌توان به‌سادگی و صراحت مشاهده و تبیین کرد، لذا رویکرد تفسیرگرایی مطرح می‌شود. به‌عبارت‌دیگر واقعیتهای اجتماعی برای شناخته شدن نیازمند تفسیر هستند. در ادامه باید گفت این‌گونه از شناخت‌شناسی نیازمند فنون و روشهای «کیفی» در فرایند پژوهش است تا بدین ترتیب مفاهیم موردبررسی که عمدتاً ماهیت ذهنی^۲ دارند، به نحو مناسب‌تری موردسنجش و تحلیل قرار گیرند. (محمدپور، ۲۰۱۳) بدین ترتیب در این تحقیق از روش کیفی استفاده شده است.

مطالعه میدانی تحقیق حاضر در پی ارزیابی و سنجش میزان مشارکت شهروندان ساکن در محله بلاغی قزوین، از نوع پژوهش کیفی-ارزیابانه و با استفاده از تکنیک گردآوری داده‌ها به طریق «مصاحبه» است. چنانچه برای پژوهش کیفی سه روش توصیفی، تحلیلی و ارزیابانه را از یکدیگر تفکیک کنیم، آنچه در این پژوهش اتفاق افتاده، اتکا به روش ارزیابانه است که به‌واقع ترکیبی از توصیف و تحلیل بوده و پس از توصیف شرایط مشارکت و زمینه‌ها و موانع آن در محله بلاغی قزوین، به جستجو و تحلیل روابط پایدار مشهود بین شهروندان در حوزه مشارکت می‌پردازد که در قالب الگوهایی تکرارشونده و قابل‌شناسایی، در زندگی اجتماعی آنها رواج دارد.

گروه هدف در این پژوهش مشخصاً ساکنان محله بلاغی هستند که با ۲۰ نفر از ایشان

1 interpretivism

2. normative

مصاحبه شده است؛ به عبارت دیگر تنها معیار لازم برای انتخاب شدن به عنوان طرف مصاحبه، شرط سکونت دائمی در محله بلاغی بوده است. در انجام مصاحبه‌ها، ضمن تأکید بر گروه هدف که همان ساکنان محله هستند، از مصاحبه با سایر ذی‌نفعان و دخیلان اعم از مسئولان شهرداری، شورای شهر و سایر نهادهای متولی خودداری شده است؛ زیرا افراد دارای مسئولیت (در هر مکان و جایگاهی) دارای «طرفیت» هستند؛ یعنی به‌طور ناخواسته دارای سوگیری بوده و حداقل به‌واسطه اینکه در جریان امور عمرانی محله هستند و یا در فرایند تدوین و اجرای پروژه‌های مختلف برای محله نقش دارند، نتیجه مصاحبه با آنها می‌تواند با واقعیت (آنچه از زبان ساکنان اصیل محله روایت می‌شود) اختلاف داشته و لذا نتایج پژوهش را مخدوش نماید. طبیعی است که دیدگاه مسئولین شهری، به‌طور خاص برای یک محله مشخص انتظام نیافته و بیانات آنها ناخواسته آمیخته به روندهای کلی و تعمیم‌یافته‌ای است که در بسیاری از امور و اماکن شهری قابلیت انطباق نسبی دارد، لذا در انجام مصاحبه‌ها، ضرورتی مبنی بر انجام مصاحبه با مسئولین ذی‌ربط احساس نشده است و صرفاً به مصاحبه با ساکنان محله پرداخته‌ایم.

نکته دیگر اینکه در فرایند پژوهش میدانی و مصاحبه‌ها، به دنبال تعمیم نتایج یا بیان نتیجه کلی با رویکرد استدلال استقرایی^۱ از نتایج مصاحبه‌ها نیستیم؛ به عبارت دیگر اتخاذ روش غیرتصادفی در انتخاب اعضای نمونه، خودبه‌خود اجازه تعمیم نتایج را به پژوهشگر نمی‌دهد، اگرچه ممکن است که به‌صورت ناخودآگاه نتایج پژوهش ماهیت تعمیمی هم داشته باشند. طرح سؤالات در مصاحبه‌ها با یک سؤال مادر در حوزه مشارکت آغاز می‌شود، اما ادامه سؤالات وابسته به پاسخهای دریافتی از سوی مصاحبه‌شونده بوده و پرسشگر، پرسشهای بعدی را بر مبنای پاسخهای دریافتی، در چارچوب مفاهیم مورد جستجوی پژوهش مطرح کرده است. (تکنیک حرف، حرف می‌آورد یا طرح سؤال بعدی از پاسخ به پرسش قبلی)

1. inductive reasoning

در رابطه با محدوده مورد مطالعه باید گفت که محله بلاغی با مساحت تقریبی ۳۰ هکتار و حدود هفت هزار نفر جمعیت ساکن (بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰)، یکی از محلات تاریخی شهر قزوین است که در میانه بافت تاریخی یا هسته اولیه شهر قزوین واقع شده است. برخی بناهای موجود در آن، از جمله مسجد حیدریه یا مسجد جامع صغیر، متعلق به قرن ۵ هجری قمری است؛ کاوشهای باستان‌شناسی انجام شده، بقایای آتشکده زرتشتی در مکان فعلی مسجد حیدریه را اثبات کرده است. قدمت قابل توجه برخی ساختمانهای باقیمانده از گذشته مثل آرامگاه حمدالله مستوفی، بقعه آمنه خاتون، حمام تاریخی، آب‌انبارهای قدیمی، مسجد تاریخی بلاغی و همچنین موقعیت قرارگیری این محله در جغرافیای شهر قزوین، حکایت از پیشینه طولانی سکونت در این قسمت از شهر دارد.

یافته‌ها

در این بخش مصاحبه‌های ضبط‌شده شهروندان شنیده شده، بعد عبارتهای پرتکرار استخراج و گزاره‌هایی از آنها در متون تحلیلی زیر نیز آمده است. سپس بر اساس روش کیفی تبیین شده، از طریق تحلیل ارزیابانه محتوای مصاحبه‌ها و با رویکرد تفسیرگرایی و همچنین با توجه به چارچوب نظری مطالعه و در نظر داشتن تجربیات میدانی، شرایطی که مانع مشارکت شهروندان بوده و بیشتر برخاسته از الگوهای رفتاری آنان است، در ۱۴ بند مجزا تفکیک و آنالیز شده است.

۱- رابطه بین شهروندان محله بلاغی و نهادهای متولی محله

از جمله مواردی که در بسیاری از مصاحبه‌های انجام شده در محله بلاغی شنیده شده است، نگاه شهروندان به تصمیمات و اقدامات شهرداری و وجود گونه‌ای از حس انفعال و بی‌تفاوتی، یا انتظار و صوری نسبت به تحقق یافتن و اجرای اقدامی است که شهرداری،

یا سازمان میراث‌فرهنگی برای آن از قبل تصمیم گرفته‌اند. (حدود ده‌ساله شهرداری قراره خونه‌های بخش شمالی محله رو بخره برای احداث معبر، نصفشم خریده ول کرده، ولی جلو پروژه‌شو انگار گرفتن و خبری نیست، الان می‌خوان اینجا رو تبدیل کنند به مرکز گردشگری، به ما هم اطلاعات درست نمیدن که تکلیفمونو بدونیم - کاسب خرازی محله، ۵۳ ساله) اساسا ساکنان محله خود را در آن تصمیمات و برنامه‌ها سهیم یا دارای نقش تلقی نمی‌کنند و بیشتر در قالب مخاطبینی فرمان‌بردار، اتفاقات و تغییرات را به نظاره نشسته‌اند. به نظر می‌رسد این وضعیت یا «چشم‌انتظاری» ساکنان محله از نهاد قدرت یا «متولی بالادست» بیشتر به رابطه و نحوه تعامل تاریخی میان دولت و ملت در ایران ارتباط داشته و ریشه‌های آن را می‌توان در کیفیت و چگونگی این تعامل غالباً یک‌سویه جستجو کرد. مضاف اینکه بسیاری از ساکنان شهرها و همین‌طور ساکنان محله بلاغی، در گذشته‌ای نه‌چندان دور در آبادیهای اطراف قزوین به کشاورزی اشتغال داشته‌اند و سازوکار روابط با حاکم و زمین‌دار وابسته به حکومت (مالک، خان، کدخدا و...) که اراضی حاصلخیز را برای کشت محصول در اختیار ایشان قرار داده بود را به‌خوبی ادراک کرده‌اند. این رابطه اساساً بر مبنای فرمان‌پذیری و حرف‌شنوی از مالک یا زمین‌دار بوده است و بیشتر به رابطه آقا-نوکری شباهت داشته است. فرمان‌بری مطلق، بیشتر از روی ترس و برای حفظ موقعیت بوده است. این روحیه به‌طور واضح در رفتار شهروند امروزی، به‌گونه‌ای که در بین بسیاری از ساکنین محله بلاغی نیز مشاهده شده است، ریشه دوانده و به یک عادت در برخورد با مسئولان تبدیل شده است. یعنی افراد احساس می‌کنند که هر چه در محله خود کمتر شاخص باشند، یا نوای اعتراضی از سوی آنها به گوش نرسد، در حفظ موقعیت خود تواناتر خواهند بود و خدش‌های به روند معمولی زندگی آنها، احتمالاً وارد نخواهد شد.

۲- اولویت پرداختن به امور خصوصی در قیاس با امور عمومی

از موارد دیگری که در بین مصاحبه‌ها شنیده شده است، نداشتن فرصت، امکانات و تمایل به مشارکت در امور عمومی محله، به دلیل اولویت داشتن امور خصوصی منزل و تلاش در جهت رفع نیازهای روزمره بوده است و با تکیه بر این عبارت: (امروز اگر کسی بتواند زندگی خود را بچرخاند، هنر کرده است - مشاور املاک محله ۴۲ ساله) عدم مشارکت خود در زندگی جمعی محله را توجیه می‌کردند.

این مقوله شاید تا حدودی بتواند در شرایط نامطلوب اقتصادی فعلی کشور که دچار تورم، رکود، گرانی، بیکاری، فاصله طبقاتی، فشارهای مالی و... است، توسط عده‌ای توجیه شده و دلایل عقلانی برای آن ارائه شود؛ اما باید توجه داشت این مسئله تنها مربوط به امروز نیست و یک روند تاریخی در سبک زندگی ایرانیان محسوب می‌شود. بخشی از این روحیه که در بین ساکنان این محله نیز مشاهده شده است، مربوط به «خودمداری» ایرانیان است. به عبارت دیگر مفهوم شهروندی در ایران در معنای صحیح خود که به واقع درجاتی از مدنیت و تشکل‌یافتگی «جامعه مدنی» است، تحقق نیافته و اتفاقاً یکی از مواردی که جامعه شهری ایران فاقد آن است، جامعه مدنی است.

۳- انزوا و عدم تمایل به تعامل اجتماعی

در تعدادی از مصاحبه‌های انجام شده با ساکنان محله بلاغی، عبارات بیان شده از سوی مخاطبان حکایت از آن دارد افراد با وجود درک و آگاهی نسبت به نقشی که می‌توانند در اصلاح امور محله خود داشته باشند، ترجیح می‌دهند که سکوت کرده و به نوعی از امر مشارکت امتناع کنند؛ حتی در مواردی شنیده شد که دیگران فرد را از اظهار نظر و مداخله در امور عمومی محله پرهیز می‌دهند. مثلاً پیرمرد خیاط از کسبه محله، می‌گفت: (مردم محله ملک‌آباد - بلاغی همکاری نمی‌کنند و می‌گویند به من چه، به تو چه! اگر می‌خواهی بروی

در جایی کمک کنی، می‌گویند به تو چه ارتباطی دارد، ولش کن؛ یا اگر بخواهی بروی و مسئله‌ای را به مسئولین شهری بگویی، می‌گویند از نان و روزی می‌آفتی - حسین ۶۷ ساله، خیاط محله). بخشی از این سخنان اگرچه می‌تواند بازتابی از روحیه فرمان‌برداری ناشی از استبدادزدگی تاریخی افراد تلقی شود، اما بخش قابل توجهی از دلایل این رویه نیز می‌تواند روحیه یا رفتار «درون‌گرایانه» و اهمیت «خلوت» در سبک زندگی ساکنان محله بلاغی باشد. درون‌گرایی از ویژگی‌های شاخص و تاریخی ما ایرانیان است که در وجوه مختلف زندگی، از جمله در معماری و شهرسازی شهرهای تاریخی نیز تجلی یافته است.

۴- اختلاف نظر بین نهادهای مسئول، بلاتکلیفی ساکنان محله و بی‌اعتمادی

از دیگر مفاهیم پرتکرار، بلاتکلیفی مردم و ساکنان محله، بر اثر ناپایداری و تعدد تصمیماتی است که از سوی نهادهای مختلف، اعم از شهرداری، میراث فرهنگی و سازمان عمران و بهسازی شهری در ارتباط با محله بلاغی اتخاذ شده است. به‌ویژه آنکه وعده‌های بسیار هرگز تحقق نیافته‌اند؛ این طرحها و تصمیمات ناتمام، سبب اختلاف بین نهادهای متولی شده و شبهاتی نیز در ارتباط با دلایل حمایت هر کدام از آنها از طرحی مشخص، اعم از تملک اراضی، رانت در برنامه‌ریزی فضاها و... در افواه عمومی شکل گرفته است. اما آنچه محصول مشخص این اختلافات است، بلاتکلیفی اهالی محله و افزایش نارضایتی در بین آنها است. (کلی از ساکنان قدیمی محله با این طرحهای ناتمام شهرداری آواره شدن، خونه شون رو فروختن، جایگزین درستم پیدا نکردن براش، رفتن حاشیه‌نشین شدن - محمود آقا ۴۸ ساله، از سکنه محله) تعداد زیادی از مالکان قدیمی محله که واحد مسکونی یا تجاری آنها در مسیر احداث امتداد بلوار انصاری بوده است، سالها قبل به اصرار و فشار شهرداری و به قیمت پایین‌تر از عرف فروخته، تخلیه و غالباً تخریب شده است و هم‌اکنون سالهاست (قریب یک دهه) که چهره و منظر محله دچار آشفتگی و بی‌نظمی است و بعلاوه ساکنان

قدیمی که مجبور به ترک محله پدری خود شده‌اند، اغلب به محلات دیگر شهر به مستأجری رفته، همچنان سرگردان بوده و نمی‌توانند هویت خود را در جای دیگری از شهر بازیابی کنند. ناآگاهی ساکنان محله نسبت به برنامه‌های توسعه، تصمیمات نهادها و آینده محله از معضلات جدی و قابل توجهی است که بر موضوع بلاتکلیفی و ابهام شهروندان دامن زده است؛ بنابراین مقوله‌ای که به خوبی از مصاحبه و گفتگو در بین ساکنان محله استنباط می‌شود، حسی است مرکب از بلاتکلیفی، ناامیدی، سردرگمی، انتظار طولانی و فرساینده، نارضایتی، خشم، بی‌اعتمادی و دلسردی که طبیعتاً آنها را از هرگونه تمایل به مشارکت و اظهارنظر درباره محله فاصله داده و بیش از هر چیز دیگری منتظر اقدام یکی از نهادهای مسئول هستند و هرگونه مسئولیت حتی فکری را نیز از خود سلب کرده و خود را در بروز این واکنش، صاحب حق می‌دانند.

۵- ادراک عمومی ساکنان محله بلاغی از مفهوم مشارکت

یکی از موضوعاتی که در فرایند مصاحبه عمدتاً ایجاد مشکل می‌کرد، مقوله فهم از مشارکت بود. به محض اینکه کلمه مشارکت مطرح می‌شد، ذهنیت اغلب مخاطبان به سمت مشارکت اقتصادی و سرمایه‌گذاری معطوف می‌شد؛ یا به زبان خودمانی‌تر این موضوع را به ذهن مصاحبه‌شونده متبادر می‌کرد که این فرد مصاحبه‌گر نیز از جمله نمایندگان مؤسسات خیریه یا مؤسسات بازاریابی است که افراد را اغلب در عمل انجام‌شده قرار می‌دهند یا برای دریافت پول، نذورات، خیرات و صدقات به سراغ ما آمده است. (هر کدوم از این دولتیا و شهرداری او مدن اینجا، کارشون گیر بود پول می‌خواستن از ملت، کارشونم تموم میشه مارو یادشون میره - مصاحبه با دو نفر از اعضای هیئت‌امنای مسجد بلاغی) فهم شهروندان از موضوع مشارکت غالباً با ابهام، کج‌فهمی و استنباط نادرست همراه است و خود این موضوع از مسائل مهم و تعیین‌کننده در مطالعه موانع مشارکت شهروندان در امور مربوط به شهر و

محله، به‌عنوان یک «مانع محوری» است. زیرا مادامی‌که فهم درست از یک مقوله حاصل نشده باشد، فرد نمی‌تواند خود را بدان امر یا مقوله مبهم درگیر سازد؛ حتی اگر هم خود را مشغول مشارکت در امری بداند، ممکن است به دلیل فهم نادرست از این مقوله، آنچه بدان اشتغال دارد، در معنای اصیل (مشابه آنچه در نردبان مشارکت ارنشتین اشاره شد) امری مشارکتی انگاشته نشود.

از سوی دیگر چنانچه مشارکت را زیرمجموعه مفهوم دموکراسی بدانیم، اساساً دموکراسی با مقوله هویت جمعی هم‌پیوند است و رابطه تنگاتنگی بین این دو مفهوم و به تبع آن بین دو موضوع مشارکت و هویت جمعی وجود دارد؛ عبداللهی (۲۰۰۶) اشاره می‌کند: «هویت جمعی عام برای شکل‌گیری دموکراسی در هر دو معنای کلاسیک و آرمان‌گرایانه، چه آنکه به دنبال منفعت همگانی است و چه در معنای جدید که بیشتر واقع‌گرایانه بوده و غایت آن رسیدن به تصمیم واحد از طریق رقابت سیاسی است، ضرورت دارد. چرا که به‌هرحال منفعت عمومی در چارچوب گونه‌ای از اشتراک منافع در بین اعضای جامعه یا شهروندان و به‌بیان‌دیگر، بر مبنای یک هویت جمعی مشترک قابل وصول خواهد بود. از دیگر سوی، رقابت سیاسی در جامعه یا دموکراسی در معنای جدید، بدون یک چارچوب هویتی اجتماعی و تعهد به رعایت برخی اصول عمومی بی‌معنی خواهد بود؛ زیرا دموکراسی که طبق این تعریف وابسته به هویت جمعی دانسته شده است، مبتنی بر نظر و رأی و به عبارت بهتر، مبتنی بر حکمیت شهروندانی است که مطابق هویت جمعی خود، در امور همگانی مشارکت می‌نمایند». (عبداللهی و حسین‌بر، ۲۰۰۶) بنابراین یکی دیگر از موانع مشارکت شهروندان در امور عمومی محله و شهر، ناشی از فقدان هویت جمعی و زیرساخت‌های اولیه حیات دموکراتیک در ایران است که خود عاملی در جهت گنگ بودن مفهوم مشارکت برای شهروندان نیز محسوب می‌شود.

۶- ناآگاهی ساکنان محله نسبت به ارزشهای میراثی و سابقه تاریخی بلاغی

از جمله مواردی که در جریان مصاحبه‌های انجام‌شده با اهالی محله بلاغی - ملک‌آباد استنباط می‌شود، آشنایی نداشتن آنها با گذشته محله، اماکن تاریخی و دارای ارزش میراثی موجود در محله‌شان است. (والا ما که چهل ساله تو این محله هستیم اینجا مجموعه تاریخی خاصی که مورد استفاده باشه ندیدیم، یکی دو تا هست که سال هاست درش بسته ست و راه نمیدن ملت رو - آقای میرصدوقی از سکنه محله، شصت‌ساله) بسیاری افراد حتی از وجود مسجد - مدرسه حیدریه که از دوره سلجوقی و ایلخانی حیات داشته و از ثبت آن در زمره آثار ملی ایران بیش از ۸۵ سال می‌گذرد در محله خود اطلاع ندارند، سابقه تاریخی بنای مقبره و شخصیت و جایگاه حمدالله مستوفی را نمی‌شناسند، از تاریخچه بقعه آمنه خاتون آگاهی ندارند و خاطره جمعی و مشترکی از آن در بین ساکنان محله روایت نمی‌شود، بسیاری از واحدهای مسکونی قدیمی محله از شدت فرسودگی در حال تخریب است و با سرعت زیاد آثار باقی‌مانده از گذشته رو به اضمحلال دارند، مسجد تاریخی بلاغی به کلی نوسازی شده و چهره قدیمی آن دگرگون شده است، تقریباً هیچ‌کدام از مصاحبه‌شوندگان حتی نام عمارت سردار مفخم که در بخش شمال غربی محلی بلاغی واقع شده است را نشنیده بودند. در مجموع حالتی از بی‌توجهی و بیگانگی با محله بلاغی که روزگاری کانون اصلی و از مهم‌ترین محلات مرکزی و پررونق شهر قزوین بوده است، در بین ساکنان مشاهده می‌شود. این در حالی است که وجود هر کدام از این اماکن تاریخی قدمت دار، به‌تنهایی می‌تواند برای یک محله شهری خلق هویت کرده و به‌عنوان یک عنصر محرک توسعه، افراد بسیاری را بدانجا جذب کند. اما اهمیت مسئله آنجاست که آگاهی هر چه بیشتر ساکنان محله به ارزشهای مکانی که در آن سکونت دارند، باعث خواهد شد که تعلق خاطر آنها به محله افزایش یابد. این مسئله روایت از آگاهی نداشتن و اطلاع‌رسانی ضعیف نهادها در محله دارد، حال آنکه «آگاهی» سنگ بنای مشارکت است.

۷- هیچ‌انگاری مردم توسط مسئولان و عدم توجه به جایگاه و تواناییهای آنان

هیچ‌انگاری، بی‌توجهی، عدم توجه به نقش و جایگاه، بی‌اعتنایی، به حساب نیاوردن مردم و استقلال تصمیمی-رفتاری مسئولان و نهادهای متولی از جمله مواردی است که مکرر در مصاحبه‌ها شنیده شده و مردم به‌نوعی خود را در مقابل شهرداری یا سازمان میراث‌فرهنگی، کاملاً خنثی و خلع سلاح شده درمی‌یابند (مردم نمیتوانند کاری کنند. شهرداری اینجا خراب بخواد بکنه، میکنه. به مردم نگاه نمیکند اینقدر تهدید میکنند که مجبور میشه طرف بفروشه و بره. مثلاً میگند خونه‌ات عقب‌نشینی داره یا یه بهونه‌ای می‌گیرند که طرف ناچاراً راضی میشه- حسین ۳۵ ساله از کسبه محله) شاید یکی از مهم‌ترین دلایل بروز رفتارهای این‌چنین از سوی شهرداری و سایر دستگاههای مسئول، بی‌نیازی آنها از ساکنان محله یا شهروندان باشد. به‌عبارت‌دیگر از آنجاکه عمده منابع مالی این دستگاهها از مراکز دولتی با اقتصاد نفتی، یا سرمایه‌های بخش شبه‌دولتی و اساساً غیرمردمی تأمین می‌شود، آنها خود را به‌هیچ‌روی همراه، وابسته و نیازمند به شهروندان احساس نمی‌کنند.

۸- بی‌مسئولیتی، فاصله حرف تا عمل و تأثیر آن بر امر مشارکت

در برخی از مصاحبه‌های انجام‌شده در محله بلاغی، به سهل‌انگاری و بی‌توجهی شورای شهر و شهرداری به محله اشاره شده است؛ از جمله مثال جالبی از سوی یکی از سکنه تبیین شد که خانمی حدود ۷۰ ساله و پیش‌تر شاغل در اداره بهداشت قزوین بودند: (در اینجا شهرداری به محله رسیدگی واقعی نمیکند، حکایت اون شوهره ست که خرجی زن و بچش رو نمیداد ولی در عوض مفصل زنشو کتک میزد، زنش بهش گفت تو که خرجی نمیدی، برای چی دیگه اینقدر میزنی؟ گفت اگه نزنمت پس چجوری بقیه بفهمن من شوهرتم! حالا حکایت شهرداری ناحیه تو این محله است، هیچ رسیدگی نمیکند، هر از گاهی بیخودی میاد به گوشه رو میکنه و به امان خدا ول می‌کنه و میره. ما فقط می‌فهمیم که شهردار داریم، اما

مفید نیست مثل همون حکایت. الان خونه مردم زیرش لوله آب ترکیده دو ماهه خونه شون رو با دستور تخلیه کردن، کسی نیست رسیدگی کنه. بیچاره‌ها خونه فامیلاشون زندگی میکنن این مدت، شهرداری و شورا عین خیالشون نیس و به امان خدا رها کردن - خانم ۷۰ ساله از سکنه محل و کارمند بازنشسته اداره بهداشت). نمونه‌های متعددی از بدقولی یا اهمال و سُستی شهرداری در سطح محله روایت شده است، حتی امور خدماتی ساده مثل کف‌پوش معابر، روشنایی، جمع‌آوری زباله‌ها و... با مشکل و کم‌کاری از سوی نهادهای مسئول مواجه است. این مسئله در کنار وعده‌های مطرح شده ولی تحقق‌نیافته دیگر، شرایطی را ایجاد کرده است که مردم نمی‌توانند روی قولهایی که از سوی نهادهای متولی مطرح می‌شود حساب کنند و در مجموع آنان را نسبت به مسئولین به واسطه فاصله‌ای که بین «حرف و عملشان» وجود دارد، بی‌اعتماد و دلسرد کرده است.

۹- ارتباط مشارکت با قانون‌گریزی در نهادهای متولی اداره امور شهری

از مسائلی که در مصاحبه با شهروندان شنیده شده است، برخی تخلفات از سوی نهادهای اداره شهر و محله، اعم از ساخت‌وساز غیرمجاز با تراکمی بیشتر از میزان مصوب، تغییر کاربری املاک، تخریب بناهای قدیمی محله، صدور پروانه‌های خاص یا برای افراد خاص و مواردی ازین قبیل است. (همه چی مال نورچشمیاس، ما بخوایم خونمون رو نوسازی کنیم نه تراکم میدن نه وام، ولی از خوداشون باشند وسط همین محله هفت طبقه آپارتمان ساختند - خانمی شصت‌ساله از ساکنان قدیمی محله) طبیعی است هر عمل غیرقانونی و فراتر از ضوابط که رخ می‌دهد، حداقل دو طرف در آن درگیر هستند، یک‌سو نهاد مسئول و متولی اداره شهر یا محله است و از سوی دیگر، شهروندی است که برای منافع فردی خود هزینه می‌کند و از پرداخت هزینه‌های بیش از عرف برای به نتیجه رساندن منفعت شخصی‌ای که عمدتاً در تضاد با منافع سایرین است، ابایی ندارد. این موضوع موجب اختلاف و چندپارگی اجتماعی در بین ساکنین

می‌شود و این ارتباطات غیرقانونی، عملاً برخی شهروندان را نسبت به دیگران در اولویت یا به اصطلاح نورچشمی جلوه می‌دهد، افرادی که با اتصال به زنجیره فساد مالی-اداری امور خود را از طرق غیرمعارف و با تضییع حقوق دیگر ساکنان محله به پیش می‌برند.

۱۰- دریافت عوارض و مالیات و رابطه آن با مقوله مشارکت

یکی از مسائلی که غالباً کسبه خیابانهای بلاغی مورد اشاره قرار دادند، مسئله مالیات و عوارض است. ایشان اعتقاد دارند مالیاتهایی که از آنان دریافت می‌شود نامعقول است و درآمد آنها کفاف پرداخت مالیات مزبور را نمی‌دهد. فروشنده میان سال مواد لبنی در محور ملک‌آباد می‌گوید: (پارسال برای مغازه ده متری من که در آن خرده ریز لبنیات محلی می‌فروشم، یه میلیون تومان مالیات آمده است، توان پرداخت آن را ندارم، به اداره مالیات مراجعه کردم... با خواهش و تمنا ازم هشتصد تومن گرفتند. درسته تخفیف دادند، ولی خیلی سنگینه. توان پرداختش نیست، با رضایت پرداخت نکردم- لبنیاتی محله، آقا مهدی ۵۰ ساله).

یکی از موانع در فرایند مطالعه و گفتگوهای میدانی، گرایش ذهنی اغلب مصاحبه‌شوندگان درباره مفهوم مشارکت، به سوی مفاهیمی کاملاً اقتصادی و مربوط به دریافتهای مالی نهادهای مسئول، اعم از عوارض، مالیات، صدقات، نذورات و... بوده است. یکی از این دریافتهای مالی مربوط به عوارض سالانه‌ای است که برای ساکنان و کسبه محله صادر می‌شود. اما همان‌طور که از گزاره روایت شده از مصاحبه‌ها برمی‌آید، مردم با آن میانه خوبی ندارند، درحالی‌که دریافت مالیات در ممالک مترقی، نمادی از مشارکت در تأمین هزینه‌های اداره جامعه و محل سکونت آنهاست. منتهی با تفاوتی بسیار مهم و تعیین‌کننده؛ در کشورهای یاد شده مردم محلی یا به‌طور کلی «مالیات‌دهندگان» می‌توانند ردیابی کنند که مالیاتهای دریافت شده از آنها در چه مسیری، برای رفع چه معضلی و چگونه هزینه شده است. به دیگر سخن صورت مالی واضح از مخارج صورت گرفته و مبالغ دریافت شده بر روی سایت نهاد متولی

قابل دسترسی برای عموم است. اما دقیقاً در محله بلاغی موضوع دریافت مالیات که اصولاً زمینه‌ای برای مشارکت اقتصادی شهروندان در امور است، به مقوله‌ای آزاردهنده برای ساکنان تبدیل شده است، زیرا گردش مالی آن را نمی‌بینند.

۱۱- ورود خانوارهای جدید به محله و تأثیر آن در امر مشارکت

موضوع دیگری که مصاحبه‌شوندگان بدان اشاره کرده‌اند، تخلیه محله بلاغی از سکنه قدیمی است که برخی از آنها محله را ترک کرده و به قسمتهای دیگر شهر رفته‌اند، تعدادی از آنها به واسطه طرحهای ناتمام شهرداری (مثل طرح احداث بلوار انصاری شرقی) ملک خود را به شهرداری فروخته و مجبور به ترک محله قدیمی خود شده‌اند، عده‌ای نیز به واسطه کهنوت سن دار فانی را وداع گفته و فرزندان آنها ملک پدری را فروخته‌اند و برخی نیز ساختمانهای یک طبقه قدیمی را تخریب کرده و به جای آنها آپارتمان احداث کرده‌اند که نسبت به گذشته جمعیت و خانوارهای بیشتری را در خود جای داده است. این موضوع روی دیگری نیز دارد و آن، جایگزینی افراد یا محله‌وندان قدیمی با سکنه جدیدی است که از دیگر نقاط شهر و البته خارج شهر به محله بلاغی آمده‌اند و تبعاً بافت اجتماعی یکپارچه قبلی، مخدوش شده یا به کلی از بین رفته است. این جایگزینی، در ساختار هویتی محله نیز اختلال ایجاد کرده است، ناشناس بودن نسبت به یکدیگر در میان افرادی که اکنون در محله سکونت دارند، موضوعی است که امکان هماهنگی بین آنها را از گذشته کمرنگ‌تر می‌کند و به عبارتی انجام وظایف نهادهای غیردولتی و مدنی فعال در زمینه تقویت مشارکت شهروندی را دشوارتر خواهد کرد.

۱۲- توهم آگاهی و دانستن درباره موضوعات مختلف

از موضوعاتی که به‌طور غیرمستقیم و به نحو استنباطی در فرایند مصاحبه‌های انجام شده

حاصل شده است، تصور غالب مصاحبه‌شوندگان نسبت به آگاهی و اطلاع از تصمیمات و جزئیات برنامه‌های عمرانی مختلفی است که توسط برخی نهادها مثل شهرداری و اداره راه و شهرسازی استان قزوین برای محله بلاغی اتخاذ شده است. به عبارت دیگر نحوه بیان و پاسخ به سؤالات مصاحبه‌شوندگان، حکایت از این موضوع داشت که نسبت به اتفاقات محله خود آگاهی کامل دارند و تقریباً در چارچوب مضامین فنی و صورت ظاهری پروژه‌ها، چیزی که از نظر آنها پنهان باشد وجود ندارد.

توهم دانایی که به مراتب از ندانستن یا ناآگاهی بدتر است، خود نشانه بارزی از رویکرد و روحیه غیر کنجکاو (البته نه در اموری که از آنها به گفت‌وگو خاله‌زنگی تعبیر می‌شود) و آسان‌ساز ذهن ایرانی است که با اشاره‌ای مختصر و با دانستن اندک، حتی در حد عنوان نسبت به یک موضوع، خود را دارای تجربه، آگاهی و مفاهمه در باب آن موضوع تلقی می‌کنند و علاوه بر تمایل نداشتن به شنیدن بیشتر درباره آن موضوع یا پروژه، حتی این توانایی را در خود می‌بینند که افراد دیگری را نیز با توضیحات خود، نسبت به آن مسئله آگاه و مطلع کنند.

۱۳- ناپایداری و تغییر و تحولات سریع در محله

موضوع دیگر تحولات سریع و تغییر محله در طول زمان، از ابعاد مختلف و خصوصاً به لحاظ کالبدی و اجتماعی است؛ همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد بلاغی هسته تاریخی شهر قزوین بوده و از جمله محلات اصلی در حاشیه بازار قزوین است که توسعه شهر در پیرامون آن اتفاق افتاده است. اما با وجود قدمت بالا و نقش تعیین‌کننده محله در ادوار تاریخی مختلف، به جز چند بنای تاریخی شاخص (مثل آرامگاه مستوفی، حیدریه و...) مجموعه یا فضای شهری واجد ارزشی در محله مشاهده نمی‌شود و نهایتاً چند بنای مسکونی مربوط به اوایل پهلوی در جای‌جای محله دیده می‌شود که نسبتاً با ظاهر و کیفیت سابق خود به

حیات ادامه می‌دهند. حتی در شرایط فعلی محله به صورت کارگاهی ساختمانی درآمده است که مستمرا بناهای قدیمی در آن تخریب و آپارتمانهای جدید جایگزین آنها می‌شوند؛ این وضعیت روایت از ناپایداری شرایط عمومی محله دارد و البته ساخت‌وسازهایی که در آن مشاهده می‌شود، وابسته به تغییرات مداوم در سبک زندگی، نوع معیشت، اشتغال و اقتصاد ساکنان است که هرگونه تغییر در آنها، بازتابی را در کالبد محله موجب شده است. از بین رفتن بافت تاریخی محله توأم با زدودن خاطرات و تعلق خاطر ساکنان نسبت به آن است و می‌تواند مُخل انگیزه‌های مشارکتی مردم باشد.

۱۴- بی‌توجهی به نقش و تأثیر مدارس محله در آموزش مفهوم مشارکت

علاوه بر تعدادی مدرسه ابتدایی و مهدکودک که در بافت محله مورد مطالعه وجود دارد، در کنار بقعه آمنه خاتون و در مرکز محله بلاغی دو مدرسه بزرگ در مقطع دبیرستان واقع شده است. (هیچ‌وقت کسی از ما در مورد محله مون سؤال نکرده، فقط یکی دو بار شهرداری توی حیاط دبیرستان ما با افراد محله جلسه برگزار کرد که فکر کنم تبلیغات اعضای شورای شهر بود که اونم ما دانش آموزا رو راه ندادن - مهدی ۱۶ ساله) در بین مصاحبه‌های صورت گرفته با تعدادی از دانش‌آموزان این مدارس که در مقطع متوسطه تحصیل می‌کردند، نظر آنان درباره محله و مفهوم مشارکت مورد پرسش و گفتگو قرار گرفت. نتایجی که از گفتگوهای مزبور استنتاج شده است، حاکی از آن است که نه‌تنها دانش‌آموزان نسبت به مقوله مشارکت، مفهوم محله و مسئله شهروندی آگاه نیستند، بلکه دانستن و دارا بودن نقش در باب آنها را نیز از وظایف یا در حد تواناییهای خود تلقی نمی‌کنند. لذا یکی از مهم‌ترین موانع در فهم و اشاعه مقوله مشارکت در جامعه محله بلاغی که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته است، غافل شدن از نهادهای آموزشی و نقش مؤثر مدارس است.

موانع مشارکت و تطبیق آنها با الگوی برنامه‌ریزی محله‌ای دارایی محور

بر اساس تحلیل انجام‌شده روی مصاحبه‌ها و دسته‌بندی آنها در ۱۴ گروه متفاوت، به تناظر هر یک از ۱۴ گروه مزبور موانعی برخاسته از الگوهای رفتاری عمده ساکنان این محله در این بخش ارائه‌شده‌اند که فهرستی دارای حدوداً ۷۰ مانع رفتاری را شامل می‌شود. در ادامه نیز این موانع با الگوی برنامه‌ریزی دارایی‌محور (که پیش‌تر در بخش مبانی نظری معرفی شده است) تطبیق داده شده تا مشخص شود که اتکا به یک مدل برنامه‌ریزی ذاتاً مشارکتی تا چه میزان می‌تواند موانع شناسایی‌شده را برطرف کند. رویکرد محوری در فهرست کردن این موانع، در نظر داشتن آنها برای متخصصانی است که در آینده ممکن است در جستجوی فرایند یا روشی از برنامه‌ریزی برای احیای محلات شهری باشند. برنامه‌ای که مبنای اصلی آنها بر مشارکت مردمی نهاده شده باشد و بتوان با استعانت از تواناییهای مردم محله، به آبادانی محله کمک کرد.

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، موانعی که در مسیر مشارکت شهروندان ایرانی و به‌ویژه ساکنان محله بلاغی قزوین وجود دارد، دارای زمینه‌های متفاوتی هستند؛ از جمله زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی عوامل مؤثر و تعیین‌کننده‌ای در عمده موارد نامشارکتی شهروندان به شمار می‌روند، اما در این مطالعه بیشتر بر موانع ناشی از «الگوهای رفتاری شهروندان ایرانی» که غالباً منشأ و ماهیت فرهنگی-تاریخی دارد تأکید شده است. مهم‌ترین موانع که مطابق همان بندهای ۱۴ گانه ارائه‌شده در مرحله تحلیل یافته‌ها دسته‌بندی شده‌اند، عبارت‌اند از:

رابطه شهروندان و نهادهای متولی

- صبوری بیش‌ازحد ناشی از ناگزیری در مورد مسائل محله که به‌نوعی از انفعال و بی‌تفاوتی تبدیل شده است

- فرمان‌بری و انتظار برای دریافت دستور یا زور و فشار از بالا
- تلاش برای کمتر دیده شدن و ایجاد کمترین اصطکاک با مسئولین شهرداری
- تمایل حداکثری به حفظ وضعیت موجود و پرهیز از کمترین تغییرات
- خودکم‌بینی و احساس عدم توانایی در بیان نظرات و دیدگاهها
- تسلط کیفیت رابطه «آقا-نوکری» در ذهن برخی ساکنان در رابطه آنها با مسئولان

اولویت در امور شخصی

- کم بودن زمان ساکنان برای حضور در فضاهای عمومی محله و زیستن با دیگران
- خودمحوری و بروز روحیه فردگرایی افراطی در بین ساکنان محله
- عدم تشکیل‌یافتگی جامعه مدنی در اجتماعات محلی
- زمینه‌های محدود گفتگو و تعامل با سایر ساکنان محله
- ناآشنایی و فقدان آموزش موضوعات جامعه مدنی و شهروندی

انزوا و عدم تمایل به تعامل

- درون‌گرایی (introversion) و انزوای طلبی
- کینه‌جویی و انتقام‌خواهی نسبت به مسئولینی که آنها را موجب بروز کاستیها در محله خود می‌دانند
- توداری و تلاش برای پنهان نگاه‌داشتن پیش‌پافتاده‌ترین مسائل مربوط به زندگی شخصی از دید دیگران
- اسارت و تقید در تأمین منافع و برآوردن نیازهای صرفاً شخصی
- خودداری از حضور در اجتماعات و تشکلهای عمومی
- عدم پشتیبانی و حمایت از منافع سایرین و همسایگان در محله

- درگیری با مسائل زندگی روزمره و تلاش برای تهیه ملزوماتِ امرارمعاش

اختلاف نهادها و بلاتکلیفی مردم

- بلاتکلیفی و عدم ادراک شرایط آینده یا پیش‌بینی روندها
- نارضایتی مُنبعث از تصمیمات مسئولان و نهادهای متولی امور شهری
- ناآگاهی و عدم اطلاع نسبت به طرح و برنامه‌های مصوب و جاری درباره محله
- سلب مسئولیت و گریز از پذیرش هرگونه وظیفه یا مسئولیت در محله
- حس رهاشدگی و فقدان متولی نسبت به مسائل محله در ذهن ساکنان
- احساس بی‌اعتمادی شدید بین شهروندان و مابین شهروندان و مسئولان

ادراک از مفهوم مشارکت

- آگاهی داشتن و ناآشنایی با مفهوم مشارکتِ فعال
- بدبینی و دشواری برقراری ارتباط ساکنان محله با تیمهای مطالعاتی-آموزشی
- فقدان عرصه‌های تعامل و ارتباط بین سه وجه ساکنان محله (مردم)، مسئولان و متخصصان
- فقدان انجمنها، نهادها یا مؤسسات مردم‌نهاد غیردولتی در محله
- محدودیت اتفاقات جمعی در عرصه عمومی محله به ایام سوگواری مذهبی
- کمبود فضاهای باز محصور و مناسب‌سازی شده برای شکل‌گیری «فضای شهری»
- فقدان پاتوقهای رایج در فرهنگ ایرانی مثل قهوه‌خانه و چایخانه در محله
- حضور کم‌رنگ زنان در فضاهای عمومی محله
- معنابخستگی در مقوله «هویت جمعی» در بین ساکنان محله
- زیرساختهای ضعیف حیات دموکراتیک در بافت کلان اجتماعی و به تبع آن در محله
- ضعف ادراک نسبت به برآورده شدن منافع فردی در تأمین شدن منافع اجتماع

ناآگاهی از سابقه تاریخی بلاغی

- ناآگاهی نسبت به تاریخچه و ارزشهای میراثی محله در بین اغلب ساکنان آن
- تعلق خاطر و وابستگی ذهنی محدود و ناچیز اغلب ساکنان به سکونتگاه خود
- فقدان فعالیتهای فرهنگی با محوریت معرفی آثار و ابنیه تاریخی محله

هیچ‌انگاری مردم از سوی مسئولان

- بی‌توجهی و نسیان مسئولان شهری نسبت به ساکنان محله
- تلاش شهروندان برای فرار از پرداخت مالیات و عوارض یا حداقل به تعویق انداختن پرداخت آن
- اتکای مسئولان شهری به درآمدهای نفتی دولت و بی‌نیازی از شهروندان
- وجود ترکیبی از احساس ترس و دوری‌گزینی نسبت به مسئولان شهری
- رخوت، سستی و اهمال در انجام اموری که ساکنان نسبت به آن مسئول هستند
- کوتاهی دوره‌های مدیریت شهری و تبعاً زمان ناکافی برای آشنایی و برقراری ارتباط با ساکنان
- بی‌تفاوتی مدنی شهروندان و گاهی تمایل آنها به تخریب و وندالیسم

بی‌مسئولیتی، فاصله زیاد حرف تا عمل

- بدقولی و عدم ارائه خدمات اولیه در محله توسط شهرداری و سایر سازمانها و دلسردی و ناامیدی شهروندان
- فاصله زیاد بین حرف و عمل، چه در بین شهروندان و چه در بین مسئولان
- تحقق نیافتن طرحهای فرادست و پروژه‌های مصوب برای محله

قانون‌گریزی و تخلف در نهادهای متولی شهر و مردم

- بی‌قانونی در بین مردم و مسئولان و همین‌طور در ارتباط متقابل بین دو طیف
- وجود رابطه و پارتی و تبدیل ساکنان به دو قشر خودی و غیرخودی در محله
- احساس بی‌عدالتی و نابرابری در بین ساکنان محله

عوارض و مالیات

- نارضایتی کسبه محله از مالیات و عوارض دریافتی
- عدم شفافیت در چرخه دریافت و هزینه‌کرد مالیاتهای مردمی در محله
- اختلاط ادراکی-مفهومی نسبت به دو مفهوم مشارکت و پرداخت مالیات و عوارض در ذهن اغلب ساکنان

ورود خانوارهای جدید به محله

- نرخ بالای مهاجرت و جابه‌جایی جمعیت در محله و تخلیه آن از سکنه اصیل و قدیمی
- اغتشاش در هویت و اصالت محله
- فقدان تجربه مشارکت در مدت سکونت در محله
- تسلط حس غریبگی و ناآشنایی ساکنان محله با یکدیگر
- ضعیف بودن خاطرات و تجربیات مشترک جمعی در میان ساکنان محله

توهم آگاهی و دانایی

- تظاهر به دانستن و آگاهی نسبت به موضوعات مختلف
- بی‌رغبتی و عدم اشتیاق به آموختن و دانستن درباره مفاهیم
- کسر شأن تلقی کردن اظهار بی‌اطلاعی یا بی‌دانشی نسبت به یک موضوع
- ترویج اطلاعات ناقص و آگاهی ناتمام بین سایر ساکنان محله در باب موضوعات

مختلف، توأم با اغراق

- اعتماد آسان به منابع خبری غیر مستند و نامعتبر، مثل برخی شبکه‌های اجتماعی مجازی و...

ناپایداری و تحولات در محله

- ناپایداری محله و گرایش نامتعارف ساکنان به کوبیدن و ساخت‌وساز به جای املاک قدیمی خود
- مشاهده رگه‌هایی از خرده‌فرهنگهای عمدتاً روستایی یا رفتارهای غیرشهری برخی ساکنان محله
- پیش‌بینی ناپذیری شرایط آینده نزدیک سکونت در محله

بی‌توجهی به آموزش در مدارس

- بی‌توجهی به مقوله آموزش کودکان و نوجوانان محله در امور شهروندی و مدنیت
 - خُردانگاری و کودک‌پنداری نوجوانان محله بدون توجه به تواناییهای ذهنی و رشد سریع نسل حاضر
- در جدول شماره (۲) به‌طور خلاصه مهم‌ترین موانع مؤثر در عدم مشارکت شهروندان که عمدتاً برخاسته از الگوهای رفتاری آنان است، بر اساس دسته‌بندی ۱۴ گانه ارائه شده است.

جدول (۲) گزاره‌های تحلیلی مستخرج از مصاحبه با ساکنان محله بلاغی: موانع مشارکت

ردیف	گزاره‌های تحلیلی - ارزیابانه	گویه‌های مؤثر در نامشارکتی؛ مستخرج از الگوهای رفتاری شهروندان
۱	رابطه شهروندان و نهادهای متولی	انفعال، بی‌تفاوتی، صبوری بیش‌ازحد، فرمان‌برداری، احتیاط مفرط، خودکم‌بینی
۲	اولویت در امور شخصی	کمبود زمان، خودمحوری، مشغله زیاد، فقدان جامعه مدنی، عدم زمینه‌های گفتگو، ناآگاهی
۳	انزوا و عدم تمایل به تعامل	درون‌گرایی، کینه‌جویی، منفعت‌طلبی، روزمرگی
۴	اختلاف نهادها و بلا تکلیفی مردم	بی‌برنامگی، نارضایتی، مسئولیت‌گریزی، رهاشدگی، بی‌اعتمادی
۵	ادراک از مفهوم مشارکت	فقدان آموزش، بدبینی، نبود فضای تعامل، فقدان خاطرات جمعی، انزوا و محدودیت زنان
۶	ناآگاهی از سابقه تاریخی بلاغی	انقطاع تاریخی، ضعف فرهنگی، نبود حس تعلق خاطر، محدودیت در ارتباطات بین نسلی
۷	هیچ‌انگاری مردم از سوی مسئولان	نادیده گرفتن مردم، فرار از مالیات، اقتصاد نفتی، مدیریت ناپایدار، بی‌تفاوتی مدنی
۸	بی‌مسئولیتی، فاصله حرف تا عمل	بدقولی، خدمات و تسهیلات ضعیف شهری، فاصله زیاد حرف (شعار) تا عمل
۹	تخلف در نهادهای متولی شهر	بی‌قانونی، قانون‌ستیزی، رابطه‌محوری، بی‌عدالتی، غلبه تفکر قشری، فساد مالی-اداری
۱۰	مالیه شهری (عوارض و مالیات)	فرار مالیاتی، فقدان شفافیت مالی نهادهای، گردش مالی مبهم مشاغل و اصناف آزاد در شهر
۱۱	ورود خانوارهای جدید به محله	مهاجرت، هویت مخدوش، عدم تجربه مشارکت، حس غربت
۱۲	توهم آگاهی و دانایی	نظاظر به دانستن، آموزش‌گریزی، اطلاعات ناقص، فقدان رسانه‌های آزاد محلی
۱۳	ناپایداری و تحول مداوم در محله	خرده‌فرهنگ‌های متکثر و ناهم‌ساز، عدم اعتماد به آینده، تخریب کالبدی-فضایی
۱۴	بی‌توجهی به آموزش در مدارس	فقدان آموزش‌های شهروندی برای کودکان، ناچیز انگاری کودکان، تزریق حقارت

اما اصول محوری که برای الگوی توسعه دارایی محور (ABCD) محلات تدوین شده، شامل موارد ۸ گانه زیر است:

- همه افراد استعدادهایی دارند: هرکدام از ساکنان محله استعداد خاص و منحصربه‌فردی دارند که می‌تواند آن را با دیگر ساکنان محله به اشتراک بگذارند.
 - ارتباطات، اجتماع محلی را شکل می‌دهد: برای آنکه توسعه پایدار در محله تحقق یابد، لازم است که شهروندان ساکن در محله از طریق ابزارهای ارتباطی گوناگون به یکدیگر متصل شوند.
 - شهروندان در مرکز فرایند برنامه‌ریزی برای توسعه: شهروندان و ساکنان محله در این شیوه از برنامه‌های توسعه، به‌عنوان بازیگران محوری ایفای نقش مؤثر می‌کنند و صرفاً مخاطبان و کاربران نخواهند بود.
 - توسعه همه‌شمول و با حضور همگان: توسعه محله زمانی به نحو مؤثر و قدرتمند محقق خواهد شد که طیف وسیعی از ساکنان در فرایند آن مشارکت داشته باشند.
 - نظارت و مشارکت پویای مردمی: حس بی‌تفاوتی توأم با بی‌اعتمادی از طریق شنیدن نظرات و علایق مردم برطرف می‌شود.
 - شنیدن و پرسیدن: تصمیمات می‌باید بر اساس شنیدن گفتگوهای بین مردم اتخاذ شود. جستجو و پرسیدن درباره ایده‌ها و نظرات، در مقایسه با ارائه راه‌حلها و راهکارها، طریق پایدارتری در توسعه محله خواهد بود.
 - سازمان محلی از درون به بیرون: اعضای درون محله هستند که توسعه آن را کنترل می‌کنند.
 - نهادهای محله‌محور: مدیران نهادها و مؤسسات برخاسته از محله موظف به فراهم کردن زمینه‌های لازم برای مشارکت و حضور همه ساکنان محله، در فرایند توسعه آن هستند.
- (انیس.جی، ۲۰۱۰)

در حقیقت آنچه به عنوان مشارکت مردمی یا مشارکت و همکاری ساکنان محله در این الگو از برنامه ریزی برای توسعه محله اتفاق می افتد، فرایندی است که در آن اهالی محله در ابتدا با پیشنهاد تسهیلگران، گروهی را سازمان می دهند که در اجرای برنامه شرکت کنند. مردم نیز در شکل دهی به گروههای مناسب برای تحقق اهداف عملیاتی که از قبل تعیین شده اند، شرکت می کنند. شکل دهی به سازمان اجتماعی این گروهها بنابر تجربه معمولاً پس از گرفتن تصمیم شکل می گیرد و به کار خود ادامه می دهد و خود متکی می شود. برای تسهیل در تطبیق موانع استخراج شده در مسیر مشارکت شهروندان با الگوی برنامه ریزی دارای محور محله، ابتدا موانع را در ۱۴ گروه (مطابق دسته بندی تحلیلی یافته ها) دسته بندی کرده و آنها را در سطوحی یک ماتریس قرار داده ایم. در ستونهای این ماتریس، اصول ۸ گانه مربوط به برنامه ریزی توسعه دارای محور قرار گرفته اند و سپس سطرها و ستونها تلاقی داده شده است. در این ماتریس بندهای تلاقی داده شده که بین آنها ارتباط معقول و مشهودی در جهت رفع موانع به واسطه ویژگی یا ماهیت الگوی برنامه ریزی مزبور وجود دارد، علامت گذاری شده و سپس نوع ارتباط و اثرگذاری آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول (۳) ماتریس تطبیق الگوی برنامه‌ریزی داری محوری محله با موانع مشارکت شهروندان

محله بلاغی قزوین

اصول و معیارهای ۸ گانه در الگوی توسعه داری محوری محله							
استعداد افراد	ارتباطات و تعامل	توجه به شهروندان	توسعه همه‌شمول	نظارت مردمی	شنیدن نظرات و ایده‌ها	توسعه درون‌زا	نهادهای محله‌محور
-	■	■	-	-	■	■	-
■	-	-	-	-	-	-	■
-	-	■	-	-	■	-	-
-	■	-	■	-	-	■	-
■	-	-	-	-	■	-	-
■	-	-	■	-	■	-	-
-	-	-	-	■	-	■	-
-	-	-	-	■	-	-	■
-	■	-	-	-	-	■	-
■	-	-	-	■	-	-	-
-	-	-	■	-	-	-	-

گروه‌بندی موانع مشارکت شهروندان در امور محله بلاغی

مواردی که در بندهای فوق تطبیق داده شده‌اند، می‌توانست درباره برخی آیتمهای تطبیقی دیگر در ماتریس ارائه شده نیز نگارش شود و آنها را به تعداد بیشتری برساند. اما به دلیل وجود برخی مشابهتها و همپوشانی بین آنها، از تطویل پرهیز شده است. در یک برآورد ساده کمی می‌توان تخمین زد که اجرای یک برنامه‌ریزی محله‌ای مشارکت‌محور، مشابه الگو یا فرایندی که در برنامه «توسعه دارایی محور محلات شهری» ارائه شده است، می‌تواند بین ۳۵ تا ۴۰ درصد از موانع ناشی از الگوهای رفتاری شهروندان را از مسیر مشارکت و پویایی آنها در عرصه‌های همگانی محله برطرف سازد. به نظر می‌رسد اینکه تنها با تغییر الگوی برنامه‌ریزی، تأثیر قابل توجهی در کاهش موانع مشارکت شهروندان در امور محله ایجاد کنیم، گام موفق‌تری است که در صورت تکرار تجربیات در آینده، موفق به حذف تعداد بیشتری از موانع مشارکت آنها نیز خواهد بود.

بحث

همان‌طور که در بخش روش‌شناسی پژوهش تصریح شد، مقاله حاضر مطالعات را بر روی محله بلاغی قزوین، به‌عنوان یکی از محلات تاریخی و سنتی این شهر متمرکز کرده است و با وجود وجود محدودیتهایی در مسیر پژوهش، مثل فراهم نبودن امکان مصاحبه با تعداد بیشتری از ساکنان، عدم پایایی برخی مصاحبه‌ها و حذف آنها، روایت‌های نادرست، کمبود زمان و... موانع مشارکت شهروندان در امور مربوط به توسعه و بازآفرینی محله را در چارچوب آن مورد جستجو قرار داده است. بنا بر ماهیت پژوهش، این مطالعه به‌هیچ‌وجه قصد تعمیم‌یافته‌ها را به سایر محلات سنتی ایران ندارد؛ البته طبیعی است که به‌طور ناخواسته برخی نتایج در مورد محلات شهری دیگری نیز مصداق داشته باشد، اما این مقوله مورد ادعای این تحقیق نبوده است، درحالی‌که مخاطب پژوهش ممکن است نتایج را در مورد دیگر محلات نیز مورد آزمون و تأیید ذهنی یا عملی قرار دهد. به همین جهت مجموع نتایج و یافته‌های ارائه شده در مقاله متمرکز بر

وضعیت محله مورد مطالعه، یعنی محله بلاغی قزوین بوده است.

بر اساس چارچوب نظری پژوهش، سه مفهوم کلیدی «برنامه‌ریزی»، «مشارکت» و «رفتار شهروندان» مفاهیمی هستند که در محله انتخاب شده برای مطالعه، از طریق سؤالات مصاحبه مورد کنکاش قرار گرفته‌اند و در بخش تحلیل ۱۴ گانه، ارتباط میان این سه مفهوم منعکس شده است. مطابق یافته‌های پژوهش در محله بلاغی می‌توان بخشی از مهم‌ترین دلایل عدم تحقق رویکردهای مشارکت‌محور در پروژه‌های شهری، از جمله پروژه بازآفرینی محله بلاغی را در موانعی جستجو کرد که فهرست آنها در ۱۴ محور مجزا در متن مقاله ارائه شده‌اند؛ موانعی که بیشتر ماهیت رفتاری- شخصیتی داشته و ریشه در آموزش، فرهنگ، هویت، سابقه تاریخی، شیوه معاش، نوع حاکمیت و به‌طور خلاصه مجموعه عواملی دارد که غالباً به‌صورت واکنش یا عکس‌العمل نسبت به وضعیت و شرایط عمومی (کنشهای اجتماعی) در رفتار ساکنان بروز یافته است. موانعی که برطرف کردن یا به حداقل رساندن آنها، مستلزم گذر زمان و تدوین برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت اجتماعی- فرهنگی در راستای دستیابی به امکانات یا زمینه‌هایی است که بتواند فرایند اجتماعی شدن شهروندان را در مسیرهای مدنی و دموکراتیک سوق دهد تا ساکنان محلات از ابتدا با روحیه مشارکتی و ادراک نسبت به مفهوم زندگی جمعی پرورش یابند.

اما تطبیق انجام‌شده روی الگوی برنامه‌ریزی دارایی محور (ABCD) که برخی جزئیات آن به‌عنوان روشی مؤثر در پروژه‌های میا (محله یاری ایران) در این مقاله تشریح شده است، با موانع ناشی از الگوهای رفتاری شهروندان در مسیر مشارکت، نشان می‌دهد که به‌طور کلی شیوه‌های برنامه‌ریزی مشارکت‌مبنا، الگوهای مناسبی برای تغییر و تعدیل روند یک‌سویه برنامه‌ریزی از بالا به پایین در پروژه‌های شهری هستند و اساساً مشارکت می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر و تعیین‌کننده این فرایند را برعکس کرده و نقش شهروندان در سرنوشت آتی شهر و محله را به نحو مطلوب ارتقا دهد.

موضوع دیگری که از جمله یافته‌های پژوهش تلقی می‌شود آن است که نحوه مشارکت ساکنان شهرها در اداره و توسعه محلات قدیم ایران، نمی‌تواند به‌عنوان الگویی تام و صحیح از مفهوم مشارکت انگاشته شود، زیرا عمدتاً همکاریهای مردم در این محلات، مبتنی بر رویه‌های مدیرمحور و آمرانه از بالا بوده است که در آن ریش سفید، حاکم، خان و... بر امری اراده می‌کرده است و ساکنان چاره‌ای جز فرمان‌بری پیش‌رو نداشتند. به‌عبارت‌دیگر مشارکت افراد امری آگاهانه و آزاد و به انتخاب خودشان نبوده است، بلکه عدم همکاری زمینه بروز مشکل یا اختلاف را برای آنها ایجاد می‌کرده است.

بنابر نتایج این تحقیق مورد انتظار است که شیوه‌هایی که برای برنامه‌ریزی در محلات اتخاذ می‌شود، صرف مشارکتی بودن آنها دلیل انتخابشان نبوده باشد. به‌عبارت‌دیگر الگویی که برای برنامه‌ریزی یا طراحی در محله ایرانی انتخاب می‌شود، لازم است در ابتدا برای آن محله با توجه به ویژگیهای اجتماعی-فرهنگی و الگوهای رفتاری ساکنان آن مناسب‌سازی شود. اگر فرایند انتخاب‌شده برای جامعه هدف مشخص تدوین نشده باشد، انتظار آنکه بتواند الگویی موفق در جلب مشارکت شهروندان باشد، انتظاری بیپایه است و تجربیات پیشین آن را بارها اثبات کرده است. لذا از جمله نتایج پژوهش آن است که برای هر محله لازم است فرایند مطابق با ویژگیهای آن مدون شود و یا دست‌کم، از الگوهای در مسیر توسعه و آبادانی محلات بهره‌گیری شود که در یک چارچوب کلی، برای جامعه شهر ایرانی و با ویژگیهای خاص آن انطباق یافته باشد.

موانع استخراج‌شده در مسیر مشارکت شهروندان محله بلاغی که از نتایج مستقیم این پژوهش است، به‌عنوان یک پیش‌مطالعه یا پژوهش بنیادی، زمینه‌ای را فراهم آورده است که الگویی خاص برای بازآفرینی محله مزبور، با در نظر داشتن نتایج این تحقیق، در چارچوب پژوهشی دیگر تدوین شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان:

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی:

در فرایند تهیه این مقاله از منابع یا حمایت مالی هیچ نهاد یا مؤسسه‌ای استفاده نشده است.

تعارض منافع:

این مقاله با سایر آثار منتشرشده از نویسندگان همپوشانی ندارد.

اصول اخلاق پژوهش:

در این مقاله اصول مربوط به اخلاق پژوهش و امانت‌داری رعایت شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- A. Daneshpour, Z. (2008) *An introduction to planning theories with special reference to urban planning theories*, Tehran, Shahid Beheshti University press. (in Persian)
- Abdollahi, M & Hosseinbor, M. (2006) Collective Identity and Attitude to Democracy in Iran, article published in *Iranian Sociology magazine*, No 4, p.p. 3-37. (in Persian)
- Abrahamian, E. (1997) *Articles in Iranian Political Sociology*, Tehran, Shirazeh Pub. (in Persian)
- Altman, I. (2011) *the Environment and social behavior*. Tehran, Shahid Beheshti University press. (in Persian)
- Bahreini, H. (2013) *Modernism, post-modernism and after that in urbanism*, Tehran, Tehran university press. (in Persian)
- Bashiriyeh, H. (2005) *Obstacles to Political Development in Iran*, Tehran, Game No publication. (in Persian)
- Ebtehaj, A. (1996) *the memories*, Tehran, Elmi publication. (in Persian)
- Ejlali, A, R. (2012) *Planning theory: Traditional and new paradigms*, Tehran, Agah press. (in Persian)
- 1) Ennis, G., & West, Deborah (2010). Exploring the potential of social network analysis in asset-based community development practice and research. *Australian Social Work*, 63 (4), 404-417.
- Jahanbegloo, R. (2005) *The Fourth Wave*, Tehran, Ney publication. (in Persian)
- Katouzian, H. (2010) *Conflict between government and nation; theory of history and politics in Iran*, Tehran, Ney publication. (in Persian)
- Katouzian, H. (2012) *Iran the Short Term Society*, Tehran, Ney publication. (in Persian)
- Mehdizade, J. (2008) *Strategic Planning for Urban Development*, Tehran, published by Ministry of Roads & Urban Development. (in Persian)
- Mirsepassi, A. (2008) *Intellectual Discourse and the Politics of Modernization: Negotiating Modernity in Iran*, Tehran, Tarhe new publication. (in Persian)
- Mohammadpour, A. (2013) *Qualitative research method counter method*, Tehran, Sociologists Publications. (in Persian)
- Piran, P. (2003) *Globalization and social development, article presented in Conference on Policy and Management of Growth and Development Plans in Iran*, Tehran. (in Persian)

- Piran, P. (2009) Features of Iranian collective personality, solutions for life, *article published in Aieen magazine*, 15-19. (in Persian)
- Piran, P. (2017) *Lessons from sustainable urban regeneration*, Tehran, published by Urban Development and Revitalization Organization of Iran. (in Persian)
- Spearman, M. D. (2000). *Agenda item 3: Participatory approaches*. Rome: WFP.

